

STŘEDOVĚKÉ ETAPY VÝVOJE HRADU VELHARTICE

JAN ANDERLE

ÚVOD

Podnětem ke vzniku tohoto článku byla potřeba shrnutí dílčích průzkumových a dokumentačních prací na velhartickém hradě (okres Klatovy), kterých se autor účastní desítku let a jejichž výsledky zpřesňují pohled na vývoj a podobu jedné z našich nejznámějších stavebních památek. Zasluhou zejména dendrochronologie, kterou v objektu podle potřeb našeho průzkumu rozpracoval Tomáš Kyncl, se na pevnou půdu dostává datování některých důležitých etap vývoje hradu, které jsme dříve měli možnost zařadit spíše jen do relativních chronologických vztahů. Nová dílčí zjištění přinášejí záchranné archeologické akce, které se v daném období týkaly zejména jádra hradu. Jen část jejich výsledků byla dosud publikována (Hus 1984, Nováček 1996). Za laskavé uvolnění dalších informací z nedávno prováděných dílčích výzkumů proto srdečně děkuji váženým kolegům Evě Kamenické, Karlu Nováčkovi, Radku Širokému a Lindě Foster. Za jinak nedostupné poznatky o objektu a za poskytnutí historické ikonografie jsem zavázán správci hradu Petru Mejstříkovi.

Počátky moderního vědeckého zájmu o hrad Velhartice jsou spojeny, jako v případě většiny našich významnějších hradních staveb, se jménem Františka Alexandra Hebera (1848, 213 n.; Buřáková ed. 2002, 440–455). Dokumentární hodnota jeho prací, provázenou plánem půdorysu a pohledy, řadí k základním pramenům. V roce 1840, ve stejné době, do které je datován plán Heberův, obsahující vůči němu jen dílčí odchylky, vznikl z podnětu správy panství poměrně kvalitní celkový půdorys hradu a detailněji pojednané plány tehdejší „zámecké“ části. Havárie hradního jádra roku 1838 si vyžádala náročnější opravu, jejíž variantní projekt z roku 1847 tvoří další důležitý pramen zejména k poznání novověkého vývoje objektu (Libal – Lancinger – Heroutová 1970, přílohy). Významného místa se hradu dostalo v díle Augusta Sedláčka. Zpracování historie hradu pak aktualizoval roku 1970 v rámci stavebněhistorického průzkumu kolektiv SÚRPMO (Libal – Lancinger – Heroutová 1970, 1–20). Dobroslava Menclová (1972, 280, 370 n.) starší fázi sídla, podle jejího podání založeného na počátku 14. století, ve svém pojetí klasifikace hradních dispozic za-

Obr. 1: Velhartice (okres Klatovy), hrad v pohledu od jihozápadu, současný stav. Zleva doprava: brána tzv. předního hradu, donjon Putna, velký most, Rajský dům, Huertovo křídlo, tzv. jižní palác, pod ním v popředí sladovna a pivovar (foto J. Anderle, 2009).

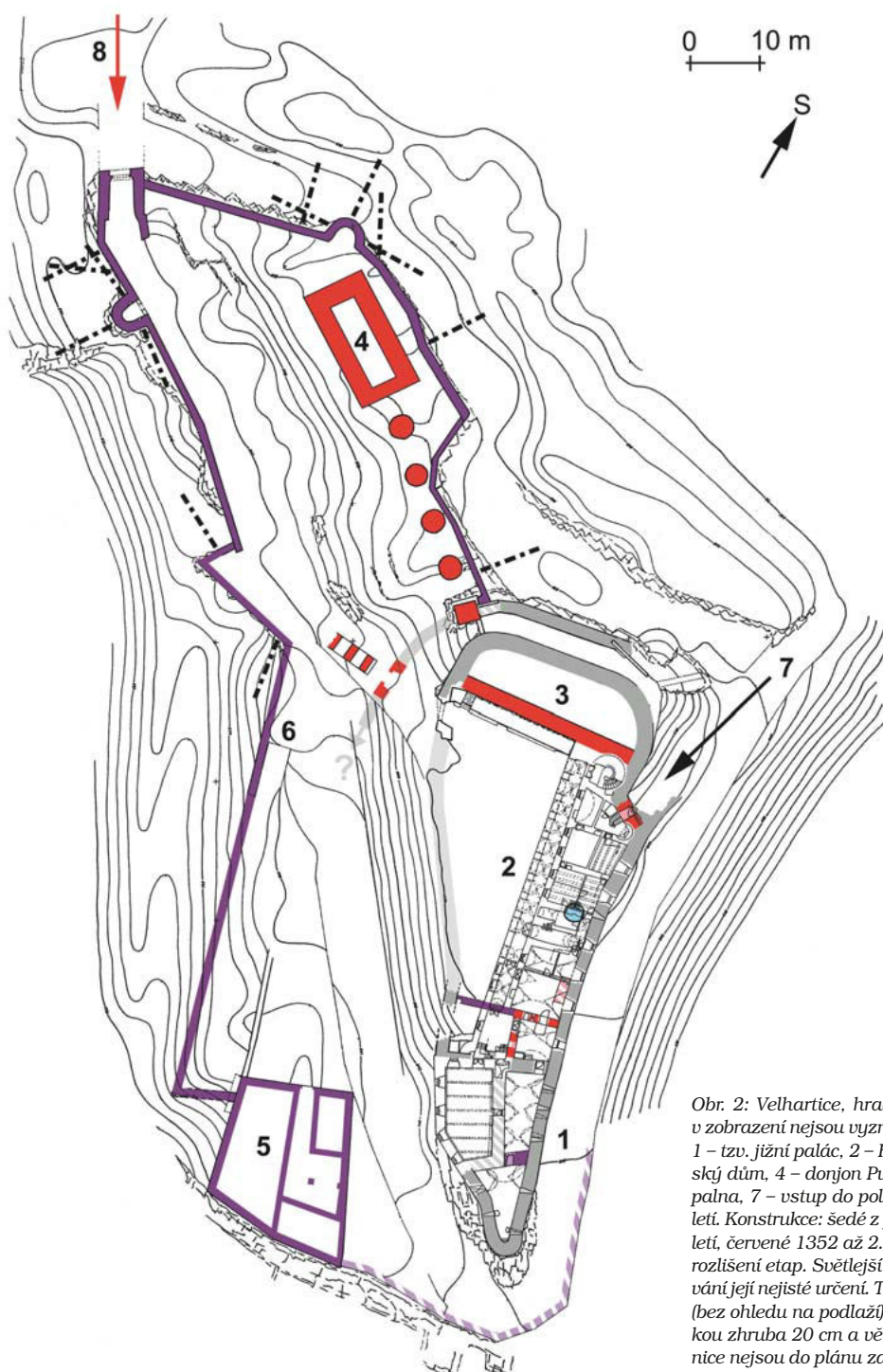
řadila mezi jí definované tzv. hrady s obalovou zdí a zaoblenými rohy. Mladší etapu, s níž spojuje vznik předního hradu s velkou věží Putnou, velkým kamenným mostem a opevněním užívajícím flankování, klade do poloviny 15. století (tamtéž, 292 n.). Následný vývoj castellologie, reprezentovaný encyklopedií Tomáše Durdíka (1995, 304–305; 2000, 585 n.), dospěl k charakteristice počáteční etapy Velhartice jako dvoupalácové dispozice s tím, že severní palác, tzv. Rajský dům, může být v oné dvojici starší, doplněný teprve dodatečně jižním palácem. Přetrvalo dřívější datování mostu a Putny v celku předního hradu do pohusitské doby.

S touto informační výbavou jsme na konci 90. let přistupovali k dílčím průzkumům objektu. Jejich různý stupeň a rozsah, který určovala aktuální potřeba jednotlivých stavebních akcí, a různý stav jednotlivých částí hradu jako historického pramene (odhlédneme-li od subjektu průzkumníka) skládá nevyvážený obraz poznání. Ověří se to také ve skladbě tohoto článku, který věnuje zvýšenou pozornost dvěma nejsoustředěněji zkoumaným objektům – Rajskému domu a Putně. Je tedy jasné, že nyní nemůže být vyslovena „úplná a konečná pravda“ o všech stránkách středověkého vývoje hradu. V některých případech můžeme pouze naznačit možnosti řešení, někdy zůstává otázka bez odpovědi a lze jen doufat v budoucí rozšíření poznání. O jeho dnešním stavu chce informovat následující text.

Počátky velhartického hradu se obvykle kladly na přelom 13. a 14. století mezi léta 1290 a 1318 (*Sedláček* 1897: 110). K poslednímu datu se váže vůbec první známá zmínka jména Velhartice. Stavba zdejšího hradu se pak vykládá jako výsledek působení šlechtického rodu vyšlého z Boru, Zdouně a Budětic, o němž je z izolované zprávy z roku 1290 známo, že v osobě Bohuslava získal výměnou s doksanským klášterem za ves Dolany pět jiných vesnic, kterými zvětšil své majetky na říčce Ostružné. Vsi Radotice, Přestanice, Staníkov, Drouhaveč a Konín do té doby tvořily

součástí zbynického újezdu náležejícího témuž klášteru. Jakékoli spojení této transakce s Velharticemi je čistě hypotetické, ač uvedené vsi později tvořily základ velhartického panství, neboť uvedený rod v osobách Dluhomila (1257) a Svojše (1290, 1291) v té době v daném prostoru měl již svá sídla na Zdouni a v Městečku, dnešním Kolinci (*Anderle – Rožmberský – Švábek* 1991, 134–136). Na Zdouni mělo šlechtické sídlo úzkou vazbu na kostel sv. Vavřínce. Poloha a podoba sídla v Městečku/Kolinci není pro uvažovanou dobu doložena, nicméně existence pozdně románské etapy kostela sv. Jakuba Většího i zde připouští stejnou možnost jako počáteční formu šlechtického sídla před jeho přesunem na místo pozdější tvrze.

Ze zcela nejasných počátků šlechtického sídla ve Velharticích můžeme s jistotou odkázat do říše fantazií spekulace o existenci předchůdce hradu v předpolí dnešního objektu, které plynou z nesprávného výkladu popisu zámku z roku 1653 (srov. *Líbal – Lancinger – Heroutová* 1970, 1 n.). Otevřená zůstává možnost existence staršího sídla v blízkosti pozdně románského tribunového kostela Narození Panny Marie, nyní farního chrámu v nedalekém městečku Velhartice. Z ojedinělého prvku – půlkruhově završeného portálku románského charakteru, jenž je druhotně užít v jižní části hradu a jehož původ neznáme, nelze nyní vyvozovat závěry pro vývoj hradu. Jednou z hypotetických možností zatím zůstává jeho přenesení z domnělého sídla u kostela Panny Marie v rámci reorganizace osídlení Velhartic, která vyústila na jedné straně do vzniku lokačního půdorysu městečka, na druhé do vyzdvžení první etapy hradu na konci 13. století. Budoucí výzkum by přes značnou nejasnost původu portálku neměl tento prvek ztrácet ze zřetele při zvažování hodnocení případně odkrývaných situací.

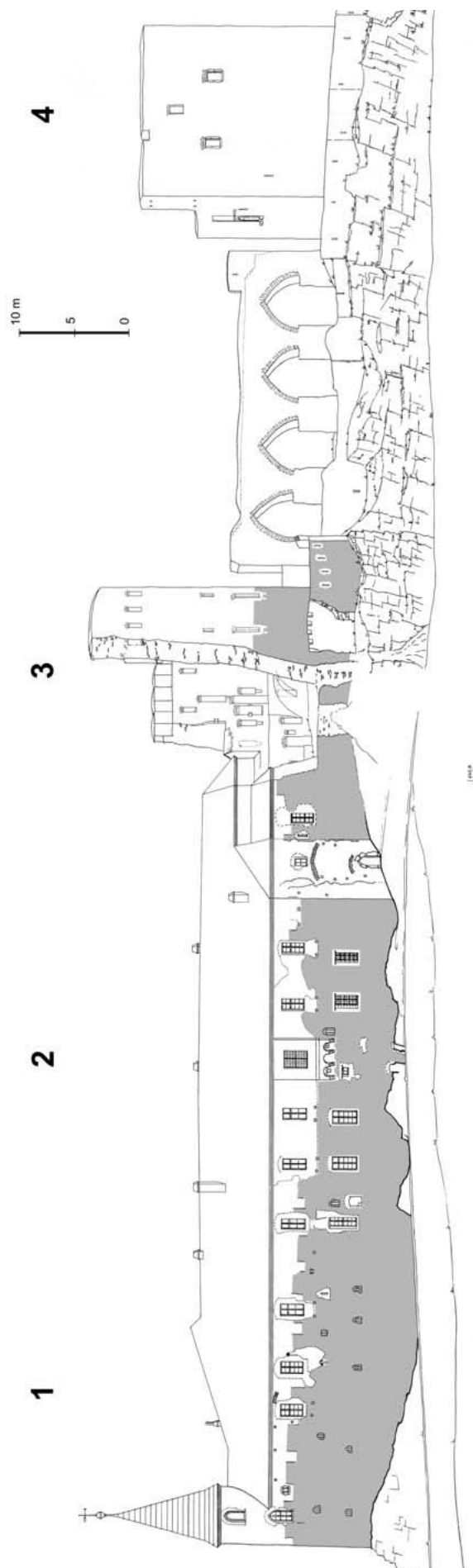

Obr. 2: Velhartice, hrad, celkový půdorys (schéma přízemí objektů; v zobrazení nejsou vyznačeny všechny otvory příslušející dané úrovni). 1 – tzv. jižní palác, 2 – Huertovo křídlo (v něm modře cisterna), 3 – Rajský dům, 4 – doryjon Putna, 5 – sladovna a pivovar, 6 – domnělá vinopalna, 7 – vstup do poloviny 14. století, 8 – vstup po polovině 14. století. Konstrukce: šedé z počáteční etapy od přelomu 80. a 90. let 13. století, červené 1352 až 2. polovina 14. století, fialové pozdně gotické bez rozlišení etap. Světlejší odstín značí předpokládaný průběh zdi, šrafovaní její nejisté určení. Tučnými osami jsou u pozdně gotického opěvnění (bez ohledu na podlaží) vyznačeny hlavní směry střilen se světlou šířkou zhruba 20 cm a větší. Ostatní střížny určené pro ručnice či hákovnice nejsou do plánu zaneseny (na podkladě Cibulkova záměření z roku 1965 upravil a analyzoval J. Anderle, 2009).

Bližší okolnosti stavby hradu jsou neznámé stejně jako osoba či osoby stavebníků. Zda mohl mít na tomto počínu aktivní podíl Bušek starší z Velhartic, v tomto rodě první postava blíže charakterizovaná písemnými prameny, záleží na tom, zda v roce 1337 skonal na vojenské výpravě do Itálie jako starý muž (datum narození neznáme). V opačném případě je nutno přičíst stavbu neznámým starším příslušníkům rodu. Buškovy životopisné údaje připouštějí obě řešení. V době úmrtí roku 1337 měl dospělého syna Buška mladšího (†1371), a dále je o něm známo, že v roce 1318 byl již plnoletým (Spěváček 1979, 647). Dendrochronologická data pocházející ze vzorků spojených s výstavbou hradby jádra ukazují na kácení příslušných stromů na přelomu 80. a 90. let 13. století. Všechny tyto vzorky postrádají podkorní letokruh. U těch, které mají běl, odhad data kácení vychází z dopočtu jejich letokruhů. Dva z celkem pěti vzorků běl zcela postrádají, takže u nich nelze vyloučit mladší dataci (T. Kyncl 2001, protokol analýzy).

Výsledky datování dřev, vztažené k poznatkům archeologie a stavebněhistorického průzkumu, dokládají, že výstavba dnešního objektu započala na konci 13. století vybudováním obvodové hradby, která vymezila zhruba trojúhelníkovou plochu opyše ostrožny (obr. 1, 2). Důležitou úlohu v obraně tvořilo severní čelo postavené na skalním útvaru, který v nejvyšším místě areálu přehrazuje ostrožnu. Před čelem ji přetínal, soudě podle dochovaného západního úseku, nehluboký šijový příkop. Přístup do hradu tehdy vedl po východním okraji ostrožny do místa, kde se průběh východní obvodové hradby dvakrát láme a kde se dnes nachází drobná gotická branka v partii hradby poznamenané příznaky s brankou současného, vůči starší fázi hradby do datečného zásahu. Toto mladší zdivo oddělené spárou se podle kapes nosníků provádělo ze štenýřového lešení, které bylo používáno ke stavbě konstrukcí svázaných s reorganizační dispozice hradu v polovině 14. století, jehož uplatnění zde ale není doloženo v etapě z konce 13. století. Existence komunikace vedoucí ze zmíněného prostoru dovnitř hradu vyplývá z výsledku archeologického výzkumu v přilehlém interiéru tzv. Huertova křídla (Nováček 2004, nestr.). Předpokládáme, že úsek hradby mezi zmíněnými zlomy nahradil v polovině 14. století starší konstrukce tehdy zrušeného hlavního vstupu do hradu. Karel Nováček zkoumal v roce 2001 pokračování zdiva spojeného s východní hradbou od jejího zlomu po okraji ostrožny dál k severu a referuje v této souvislosti o poznatcích Petra Mejstříka (Nováček 2004, nestr.). Podle nich zdivo od vnější (východní) líce bez znatelného přechodu dosahovalo šíře převyšující dokumentovaný rozměr 385 cm. Bez provedení revizního archeologického výzkumu této partie nelze nic tvrdit, můžeme jen naznačit možné řešení. Enormní šíře sledovaného zdiva, která značně přesahuje sílu východní hradby, napovídá, že jde o pozůstatek stavební konstrukce, která na ni spojitě navazuje ve zhruba kolmém směru. Může jít o relikt zařízení výše uvedeného staršího vstupu do hradu. Ještě jedna otázka v této souvislosti vyvstává, a to, jaké případně měla nalezená část zdiva pokračování a jaký vztah k ní má parkánová hradba dochovaná dnes v úseku před severním čelem Rajskeho domu.

Obr. 3: Velhartice, hrad, pohled od východu. Šedě zvýrazněn zjištěný rozsah konstrukcí z počáteční etapy hradu (od přelomu 80. a 90. let 13. století) (na podkladě Cibulkova zaměření z roku 1965 upravené a analyzované J. Anderle, 2009).

Obr. 4: Oltář z Velhartic, jihozápadní Čechy, 90. léta 15. století, polychromovaný reliéf, původně v kostele Narození P. Marie ve Velharticích, objednatel patrně Vilém z Rýzmburka. Uloženo v NG Praha. Detail spodní desky levého křídla (kresebný převod J. Anderle).

Obvodová hradba hradního jádra patrně vrcholila v nejstarší zjištěné etapě cimbuřím. Vyložit tak lze krátké svislé spáry, které oddělují následnou pozdně středověkou nadezdívku. Příslušné horizontální spáry nejsou při obhlídce z terénu, která dosud byla jediná možná, dostatečně zřetelné. Nicméně pozdně středověká nadezdívka obsahuje s ní souvěká průběžně široce okosená ostění na výšku obdélných okének, jejichž typ konvenuje mladším zásahům do jižního paláce (srov. níže). Stará počáteční fáze hradby ve východním úseku obsahuje dvě úrovně oken, s nimiž korespondují trámové překlady okenních nik a pozůstatky stropu, dendrochronologicky datované na přelom 80. a 90. let 13. století (Kyncl 2001). Různá povaha a vzájemná poloha oken naznačuje funkční diferenciaci prostorů a vymezení dispozičních dílů v rámci domnělého jižního paláce (obr. 3). Jedná se o dvě různá provedení úzkých šterbinových okének a o okna s hrotitým ostěním tesaným ze žuly, umístěná v nižší úrovni. Takto náročněji vybavené otvory snad náležely společensky výše řazeným prostorům. Existují i v severnějších částech východní hradby, kde nelze doložit k nim souvěkou zděnou zástavbu. V souladu s tím je archeologické zjištění Karla Nováčka (1996, 285–288), který v počátcích hradu registruje v prostoru tzv. Huertova křídla, přilehlém ke hradbě (mezi domnělým jižním palácem a Rajským domem), jen hliněnou vrstvu, kterou lze hypoteticky spojit s nenásilným zánikem případné dřevohliněné stavební konstrukce. Ve 14. až 15. století tuto plochu překryla smetištní vrstva, z čehož plyne, že místo po tu dobu nebylo zastavěno. V tomto prostoru také došlo k vyhloubení

ní cisterny. Předpokládané objekty při východní hradbě si pak můžeme v první etapě představit spíše z části či převážně dřevěné s velkým podílem stavební hlíny (izolace stropů, omazy stěn ať srubových nebo hrázděných). Z přítomnosti oken v hradbě vyplývá, že budovy uvnitř objektu byly organizovány jako obvodová zástavba uplatňující se mj. u tzv. hradů s plášťovou zdí – přiléhaly k obvodové hradbě tvořící jejich vnější stěnu; na koruně hradby patrně spojitě probíhal ochoz. Uspořádání střech budovy či budov v prostoru Huertova křídla lze jen odhadovat podle výškového poměru dochovaných oken a domnělého ochozu hradby. Zde pravděpodobně přichází v úvahu jak pultová střecha se sklonem do nádvoří, tak asi spíše sedlové zastřešení. Významným parametrem, posouvajícím nás k řešení těchto pochyb, by byla znalost polohy nádvoří stěny oné zaniklé zástavby. Tento údaj však z dosavadních výsledků výzkumu nevyplynul. Důvodně předpokládaná dřevohliněná konstrukce objektů nikterak nevypovídá o jejich společenské podřadnosti. Opak je zřejmě pravdou, uvažíme-li ve zdejším dobovém kontextu vybavení souvisejících oken ve vnější zdi tesanými ostěními.

Oblá jižní špička hradu, ve kterou vyúsťuje půdorys jižního křídla či paláce, svádí k představě válcové věže, kterou ostatně znázorňuje reliéf na pozdně gotické arše z Velhartic (NG Praha; obr. 4). Zda a do jaké míry reliéf může obrazet realitu velhartického hradu, je ovšem otázka zejména pro historiky umění. Je třeba říci, že plnohodnotná věž zde nikdy nestála. Daný prostor byl ve sledovaných etapách bez předělu otevřen k severu. Pro existenci kaple v něm, o níž se někdy spekuluje, není pro sledované období dokladů. Naproti tomu nemáme důvod pochybovat, že na oblém jižním konci hradu vznikla asi v pozdním středověku převyšovaná nástavba (srov. vyobrazení z roku 1831, *Heber – Buřáková ed.* 2002, 443). Zpočátku byl jižní konec hradu plochostropý; jeho dřevěné konstrukce – překlady okenních nik a stropní trám, pocházejí z těžby na přelomu 80. a 90. let 13. století (T. Kyncl 2001). Podle úrovně oken se možná výškové uspořádání koncové jižní partie lišilo od dispozičního dílu z téže doby, který na něj v rámci dnešního jižního křídla navazoval k severu (obr. 5). Již zmíněná různá kvalita oken asi vypovídá o rozdílu ve funkci příslušných prostorů. Vyplývá z toho existence nějaké formy vnitřních příček v tzv. jižním paláci, avšak pro datování tlustých zdí – dnešních příček, které vymezují dispozici paláce na severní straně a dělí ji příčně v souladu s rozdíly oken a rovněž podélně v severojižním směru, jsme dosud nezískali bezpečné opory. Tam, kde lze mít v zařazení konstrukcí relativní jistotu, pocházejí až z pozdní gotiky či počátku raného novověku. Dubový trám, jehož zbytek tkví v tlusté severní zdi jižního křídla a který snad koresponduje s obdobným prvkem z konce 13. století v obvodové hradbě v téže místnosti, se nezdařilo datovat, a tak nemáme vodítko ani pro datování někdejší severní čelní zdi domnělého jižního paláce, kterou nicméně považujeme za středověkou. V přístupných partiích styk všech dělicích zdí vnitřní dispozice tzv. jižního paláce s vnější obvodovou zdí tvoří spára a příslušné části příček pocházejí z mladších období. Ani revizní výzkum Karla Nováčka (2004, obr. 2) na severozápadním nároží jižního křídla neprokázal jednoznačně chronologický vztah severní zdi jižního paláce k obvodové hradbě, naznačuje však možný současný vznik. Pozdně středověké rozší-

ření jižního paláce k severu zřejmě tvoří pro vznik severní zdi terminus ante quem, pokud nejde o současné konstrukce (ověření metodami stavebněhistorického průzkumu neumožňuje stav objektu). Stratigraficky starší než konečná úprava spodku jižního paláce, která je spojena s jeho zaklenutím asi až v pozdní gotice či raném novověku, je severojižní dělicí zeď, jinak přesněji nedatovaná. Můžeme tak zatím uvažovat jak o variantě vzniku zděného vnitřního dělení dispozice jižní části hradu v bezprostřední souvislosti s výstavbou vnější obvodové zdi (ovšem asi jiného než je přinejmenším část dnešních konstrukcí), tak o dřevohliněné alternativě.

Organizace plochy při západním úseku obvodové hradby zůstává pro sledované období neznámá. Obdobně není doloženo, jak byla využita severní část hradního jádra. Palác – tzv. Rajský dům, je v této poloze pozdější novostavbou. Obvodová hradba v této partii stála na z hlediska jádra hradu značně vyvýšeném skalním útvaru, přičemž její koruna v křivkách sledovala tvar podloží, což se nezdá vytvářet příhodné podmínky pro vznik eventuální přilehlé stavby v této etapě. Neznáme doklady zástavby při tomto úseku hradby v počátcích hradu.

Pro toto období také neznáme nálezy, které by vypovídaly o existenci a lokalizaci předhradí. Od kdy úlohu předhradí plnil prostor pod jihozápadním bokem jádra, ve kterém později stávala mj. vinopalna a kde dosud přezívá stavení pivovaru, je problém čekající teprve na řešení. Váže se na něj též otázka, kdy vzniklo komunikační spojení hradního jádra s vnějším podobné tomu, které se nabízí dnes. Na počátku 30. let 14. století (1331–33D) zaznamenáváme na západním okraji severního čela hradu nástavbu hradby pilířem nesoucím sedlovou baštu, která zde suplovala chybějící věž. Může to být dílčí prvek rozsáhlejších změn, o nichž ale pro tu dobu neznáme další informace. Její vznik dokládá snahu o zvýšení obranyschopnosti prostoru, kudy vede asi od poloviny 14. století vchod do jádra. Teoreticky tak stavba bašty vyhovuje možnosti, že už jde o reakci na přenesení vstupu do hradu na dnešní místo. Ve srovnání s výsledky archeologie, které změnu přístupu kladou až cca k roku 1350 (Nováček 2004, nestr.), se to zdá příliš časně, nikoli ale vyloučené. Se změnou vedení přístupu do hradu, ať už k němu došlo na začátku 30. let 14. století či o 20 let později, asi souvisel vznik předhradí na výše uvedeném místě, kde dnes stojí pivovar a trosky vinopalny. O severní parkánové zdi, jejíž pokračování patrně tvořilo hrazení předhradí, nyní z hlediska chronologie víme jen to, že stratigraficky patrně předchází vzniku velkého mostu mezi Rajským domem a Putnou. Tyto objekty jsou pak výsledkem rozsáhlé reorganizace, kterou dispozice hradu prošla krátce po polovině 14. století.

REORGANIZACE V POLOVINĚ 14. STOLETÍ

Podle Nováčkovy (2004, nestr.) archeologické datace uzavření starého vstupu do hradu v polovině 14. století musíme v téže době počítat se vznikem brány, nejspíš kulisové, v předpokládaném prodloužení parkánové zdi západně od Rajského domu. Jak plyne z výzkumu M. Huse (1984, 46 n.), přes příkop ze směru přístupu k ní vedl nejspíš už ve 2. polovině 14. století zděný most, na který před bránou navazovalo volné pole překonávané prostřednictvím svoditého mostu. Příkop severovýchodně nad mostem příčně dělila skalní hráz nesoucí podle Husovy interpretace palisádu. Zřejmě jsme zde na stopě zábrany, která zamezovala přístupu ze strany nové komunikace do prostoru s velkým mostem. Je to dnes jediný domnělý doklad takového opevňovacího prvku na Velharticích a měl by nám být připomínkou, že podobná zařízení se na hradě mohla uplatňovat, možná mnohem významněji, v koexistenci s náročnou zděnou architekturou.

Změna přístupu do hradu, jejímž příznakem může také být už stavba sedlové bašty v severozápadní části čela hradu, byla jen dílčím počínem v celkové reorganizaci hradu, jejíž vyvrcholení představuje stavba nového paláce – Rajského domu, donjonu – Putny a velkého mostu jako spojnice mezi nimi. Nejpozději tehdy došlo k odstranění dřevohliněné zástavby při východní hradbě. Zda se také stavělo v tzv. jižním paláci, byla-li tato část hradu tehdy skutečně palácem, není doloženo. Forma architektonických detailů na stavbě donjonu a Rajského domu i koncepce tohoto nového paláce, také celkové řešení, jemuž se spolu s velkým mostem podřizují, vede k závěru, že jde o stavby téhož období, což dendrochronologické datace dřevěných součástí daných staveb potvrzují (1351/52D). Hrad touto etapou zaznamenal zásadní kvalitativní proměnu. Jako stavebník přichází v úvahu s ohledem na vysoké funkce a blízkost dvorskému prostředí, jehož vliv stavbu poznamenal, zejména Bušek mladší z Velhartic († 1371). Úloha Buškových

Obr. 5: Velhartice, hrad, východní stěna tzv. jižního paláce. Rozdílná povaha a výškové umístění oken v levé a pravé části nejstarší etapy hradby; nahoře vlevo v dodatečně nadezdívce patrně ze 2. poloviny 14. století průběžně okosené ostění okénka (foto J. Anderle, 2009).

bratří v tomto podniku, jejichž vztah ke hradu není pro dobu dané přestavby dokumentován, není známa, nelze ji ale vyloučit.

Není třeba pochybovat o tom, že stavba Karlštejna, či spíše ideje a zásady, podle nichž byla utvářena, se staly mocným impulsem a vzorem v první řadě pro stavební podniky králova nejbližšího okolí. Neobvyklé uplatnění hned dvou obytných věží na Karlštejně, z nichž menší byla posléze před dokončením hradu adaptována na Mariánský kostel, asi vyplynulo spíše z panovníkova subjektu než ze sledování trendů hradního stavitelství. Při přestavbě Bečova se Karlovi přední dvořané, bratři z Oseka Boreš a Slavek, zachovali obdobně do té míry, že analogicky jako panovník na Karlštejně měnili koncepci přestavby svého sídla – menší, v roce 1352D zbudovaný donjon doplnili v roce 1356D větší obytnou věží, jejíž dispozice se jeví přímo odvozena z principů, kterými byla formována počáteční fáze karlštejnské tzv. Mariánské věže (Anderle 2008, 14), načež byl starší donjon adaptován na kapli. Domnívám se, že výsledkem obdobného sdílení vzorů je také podoba reorganizace Velhartic.

Komunikační spojení paláce – Rajského domu a donjonu – Putny nachází obdobu v situaci karlštejnského paláce a Mariánské věže. Byli si toho vědomi již D. Menclová (1976, 294) a po ní T. Durdík (cit. výše), v domyšlení významu tohoto jevu jim ale zabránilo datování Putny a mostu do pohusitské doby. Analogii můžeme vidět také v řešení velké věže Karlštejna a Putny, ačkoli jde v jejím případě o pouhý derivát domnělého vzoru. Unikátní technické provedení spojnice mezi donjonem a palácem na Velharticích vyplývá zejména z odlehlosti Putny. Zajisté je třeba ptát se po příčinách, které k umístění donjonu vedly. Symbolické významy věže, které patrně byly v době stavby vnímány, pomíjíme a soustředíme se na snad uchopitelnější praktické stránky. Vyšetříme-li směry, ze kterých mohlo být jádro hradu prostředky dostupnými v polovině 14. století napadáno, dojdeme k závěru, že donjon obsadil pro hrad krajně nebezpečné místo, čímž usnadnil podmínky existence Rajského domu. V tom byl asi jeho hlavní význam. Do jaké míry ale stavbu donjonu motivovala vojenská potřeba a nakolik naopak vážil panovníkův vzor? Při sledování vojenských hledisek se zdůrazňuje pasivní úloha velké věže. V opakovaných vydáních své encyklopedie ji T. Durdík (1995, 305; 2000, 586) chápe zejména jako štít hájící hradní jádro. S takovým závěrem se lze ztotožnit jen do jisté míry. Utváření terénu ve vztahu k dispozici hradu totiž ukazuje, že takové uplatnění věže je omezené (obr. 2). Její vznik tak asi ovlivnila zejména potřeba zajistit výšinu před hradním jádrem. Závažná se zdá také možnost pokrytí obou hlavních směrů přístupu k jádru hradu střelbou z případného ochozu věže (ten asi musíme předpokládat jako součást jejího původního stavu). V případě napadení jádra by to znamenalo střelbu do boku a do zad útočníka. Reorganizace hradu by se snad dala chápat i tak, že její předpokládáný stavebník Bušek nechtěl nebo nemohl využít celou stávající plochu jádra, zejména jeho jižní část, což si vynutilo rozvoj hradu k severu. Příčinou mohla být existence starší zástavby, domnělého jižního paláce, kde mohl sídlit některý další příslušník rodu. Tím se ovšem dostáváme na pole dohadů, pro jejichž ověření nyní postrádáme prostředky.

Vnitřní uspořádání Rajského domu, nakolik je dnes čitelné, vykazuje shody s císařským palácem Karlštejna. Stejně

jako v něm je společenská (sál) a „soukromá“ část hlavního bytu rozdělena do dvou pater. Na rozdíl od příkladu Karlštejna se soukromá část nachází pod sálem. Úlohu v tom asi zejména sehrála výšková úroveň spojení paláce s donjonem. Byt již neměl tradiční trojdílnou dispozici, nýbrž se skládal z místností z hlediska komunikace řazených za sebou, navzájem průchozích, přičemž přístup asi byl omezen podle hierarchie. Šlo tedy již o byt lineárně řazený – apartmán, podobně jak tomu bylo v císařském bytu na Karlštejně a v „zavinuté“ formě v bečovském donjonu, nikoli o kompromis vycházející úžeji z tradice starší trojdílné skladby, jak to známe z dispozic hlavního bytu Kašperku a Radyně.

Připomeňme na závěr tohoto oddílu, že nyní v souvislosti s danou etapou nedokážeme s jistotou doložit, že se současně stavělo také v jižní části hradního jádra, a nevíme, jak byla tato partie v dané době využívána. Podle povahy zpracování kamenických prvků, která se liší od detailů Putny a Rajského domu, zde asi stavební aktivita přísluší jiné, možná jen v čase málo vzdálené fázi. O průzkumu dvou zásadních objektů vzešlých z uváděné reorganizace – Putny a Rajského domu, podrobněji zpravují následující oddíl.

RAJSKÝ DŮM

K aktualizaci průzkumu tohoto paláce došlo až po provedení jeho posledních stavebních úprav z 90. let 20. století. Tím jsou dány možnosti jeho poznávání, které se proto zvýšenou měrou obrací k historické fotodokumentaci. Rajský dům – severní palác, byl dodatečně, podle výsledků dendrochronologie na počátku 50. let 14. století, postaven v linii starší hradby do čela jádra hradu na vůči němu vyvýšenou skalní „hráz“. Do skalní podnože paláce jsou vyřubány dva sklepy přístupné přímo z nádvoří, které se vznikem Rajského domu možná nemají přímou spojitost a které nyní nedokážeme zařadit do souvislosti vývoje sídla. Vnější obvod paláce, na krajích zaoblený, byl dán průběhem starší hradby. V jejím pokračování k jihu od západního konce paláce se nachází dnešní brána do nádvoří. Její gotický portál je druhotně sestaven a celá situace se zdá souviset s nějakým pozdním, blíže zatím nedatovaným zásahem. Na jihovýchodní nároží paláce navazuje partie s bývalým starším hradním vstupem. Tato část byla posléze využita jako vnější obvodová zeď raně novověkého tzv. Huertova křídla, které se Rajského domu dotýká svojí severní komunikační částí (obr. 2). Vně je Rajskému domu předložena parkánová zeď, do níž byly bezpochyby dodatečně nejdříve v pozdní gotice vytvořeny střilny. Vůči hradbě dodatečnou se jeví konstrukce kamenného mostu, který spojuje Rajský dům s donjonem – Putnou. Následnost vzniku mostu se odvozuje od domnění, že první mostní pilíř při paláci, který jediný má čtyřboký tvar, je na hradbu dodatečně nastaven (Menclová 1972, 292). Nutno ale přiznat, že stav této partie po všech novodobých opravách úplnou jistotu v dané věci neposkytuje a že část hradby, pojatá do pilíře, může s ním být současná.

V západní části půdorysu palác zahrnuje snížený, do skály zřejmě jen zčásti uměle zahloubený prostor, který dnes slouží nástupu do objektu. Nad touto úrovní stavba zahrnuje ještě čtyři fragmentárně zachovaná podlaží. Jejich po-

Obr. 6: Velhartice, hrad, pohled k Rajskému domu od severozápadu asi kolem roku 1900. Na zdi Rajského domu vpravo od mostu patrna klesající koruna nejstarší hradby z konce 13. století, na ní svislými spárami vymezený pilř pro sedlovou baštu, z níž zachovány 4 nosníky a otisky jejich šikmých vzpěr (uloženo u správy hradu).

zůstale části se omezují na obvodové zdivo, vodorovné konstrukce a členění dispozice zanikly, s výjimkou úseku klenby prvního podlaží. Severovýchodní část paláce je zbořena.

U východní paty hradní ostrožny při břehu potoka Ostružná/Pstružná leží několik celistvých bloků tlustého středověkého zdiva, které se sem svalily z přivrácené části hradu. Stalo se tak nejspíš při cílené destrukci, přičemž zřícení severovýchodní části Rajského domu je zřejmě nejmladší příležitostí, kdy k tomu mohlo dojít. Zda bloky pocházejí z trosek paláce, nebo ze zdi, která zanikla před jeho východním čelem, nelze nyní ani po proměření spadlých bloků rozhodnout.

Vnější (severní) obvodovou zeď Rajského domu tvoří ve spodní části hradba z konce 13. století, která předurčila zaoblení vnějších nároží paláce. Ve spodní části vnější lince v rozsahu staré hradby je nápadněji patrné oddělení pracovních vrstev z lomového kamene a nenacházejí se zde pozůstatky po lešení. Zaznamenáváme jen ojedinělou přítomnost drobných otvorů nejasného účelu a původu. Završení tohoto zdiva, jak se projevuje na severozápadě, je zděno do spádu, který přibližně sleduje tvar podložní skály. Zmíněné svažité zdění patrně můžeme pokládat za někdejší úpravu koruny zdi. Na této koruně ve skladbě zdiva lze tušit bohužel i následkem novodobého spárování málo zřetelné bloky, které by snad mohly být stínkami cimbuří. Ve vyšších částech zdi nejsou pracovní vrstvy zřetelné do té míry jako níže, skladba lince je méně pravidelná, vyskytují se otvory po uložení vodorovných nosníků lešení. Koruna v dnešní výšce zdi byla zřejmě poprvé přezděna a upravena v 19. století, nejspíš při opravě zříceniny po roce 1848. Dopad prací z té doby na stav zdi není úplně zřejmý, protože zdění z lomového kamene tehdy bylo běžnou a bravurně zvládnutou praxí, což ztěžuje identifikaci případných změn. Pokud lze soudit z historické ikonografie, již zastupují pohledy na hrad od V. Kühnela z roku 1831, publikované F. A. Heberem (2002, 441, 447), kresby K. Liebschera v *Sedláčkových*

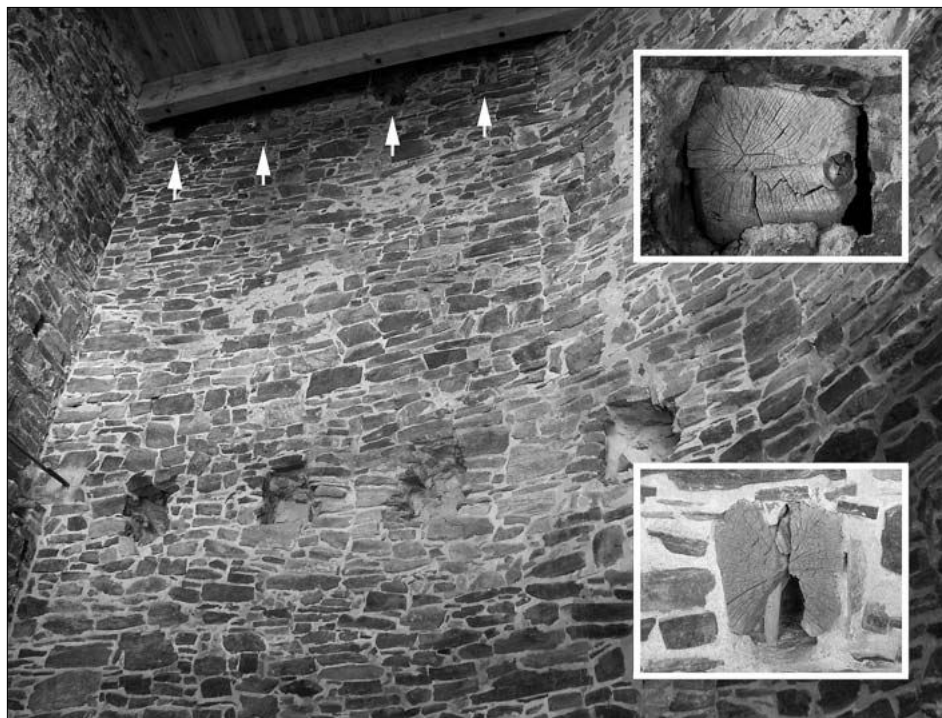
Hradech (1897, 106–117, u 129), snímek z doby kolem roku 1900 a fotografie z konce 80. let 20. století (uloženo u správy hradu – obr. 6, 7) základní rozsah hmoty se nezměnil. Nakolik byl pracemi po roce 1848 ovlivněn stav otvorů v pozůstatcích dvou nejvyšších pater, případně dalších detailů, není vždy docela jasné.

Ve vnějším severním průčelí se nejnižší úroveň stavby ani zmíněné sklepy ve skále, neprojevují. Teprve další úroveň, která zahrnuje celý půdorys paláce, ocitaje se nad temenem skalní „hráze“, označujeme jako první podlaží. Z něj do vnějšího průčelí pronikají jen dva velmi drobné a neprůchozí otvory, jejichž povaha odpovídá trámové kapse, ovšem jejich skutečnou úlohu a původ neznáme. Výše zhruba v úrovni podlahy dalšího patra, tedy druhého podlaží paláce, existují

rozměrné díry pozůstalé podle všeho po párech trámových konzol pod dvěma velkými a pomocí cihel začištěnými otvory (obr. 7). Zachištění souvisí s dodatečným raně

Obr. 7: Velhartice, hrad, pohled z Putny k Rajskému domu, stav před poslední opravou, 80. léta 20. století (archív NPÚ ÚOP v Plzni).

Obr. 8: Velhartice, hrad, vnitřek Rajského domu, západní stěna s pilířem sedlové bašty. Šipkami zvýrazněny stopy šikmých vzpěr; v horním výřezu detail čela nosníku sedlové bašty (1. zleva), v dolním výřezu dodatečně odříznutý nosník sedlové bašty s dlabem a kolíkem (4. zleva) (foto J. Anderle, 2008 a 2009).

novověkým zvětšením otvorů, patrně v úmyslu vytvořit zde okna. Obě situace předpokládáných konzol se podle narušení skladby nejstaršího líce zdíva jeví druhotnými vůči první etapě obvodové zdi. Horní partie otvorů, jejichž přímé záklenky a líc nad nimi až po parapety oken v následujícím patře jsou dodatečně a pozdě přezděny (v 19. století?). Patrně obě situace představují pozůstatky arkýřových záchodů – prevetů. Užití dřevěných konzol u záchodového arkýře známe z paláce sousední tvrze Kašovice, která zřejmě rovněž pochází ze 2. poloviny 14. století a podle A. Sedláčka (1897, 124) měla být postavena Velhartickými. Uvedené dva přístupy do domnělých prevetů svými horními částmi již zasahují do zdíva, které souvisí s dodatečnou nástavbou hradby při vzniku Rajského domu.

Ve třetím podlaží paláce se na východním okraji reliktu vnější obvodové zdi nachází okno vybavené částmi žulového ostění, jehož profilace v případě nadpraží obecně odpovídá produkci, kterou v náročnějším provedení známe z Kašperku či Radyně. Nadpraží zřejmě náleží k výstavbě paláce na začátku 50. let 14. století. Stojky ostění se profilem od nadpraží liší a spodní partie okenního otvoru je dodatečně přezděna při některé z oprav zříceniny, a proto musíme pochybovat, že je situace pozůstalé části ostění autentická. Sousední okenní otvor v západním sousedství byl dodatečně přezděn při opravě zříceniny; ostění se nezachovalo. Dále tímž směrem následuje úsek se vchodem z paláce na most. Tato důležitá partie nese známky dodatečných zásahů, které souvisejí s opakovanými opravami zříceniny. Znázornění stavu z roku 1831 (cit. výše) zřejmě ukazuje dvě svislé linie táhnoucí se od vchodu ke koruně zdi. Do zdejší situace bylo zasahováno nejpozději už při opravách po roce 1848, kdy asi došlo k přezdění partie s portálem a nikou pro zvednutý můstek a snad i výše až po okno ve čtvrtém podlaží. Jediný pramen, se kterým jde v této souvislosti sku-

tečně pracovat, je zmíněné foto kolem roku 1900 (obr. 6). Na něm vidíme partii vchodu omítnutu, archivoltu portálu pokrivenou podobně jako dnes (jde o výsledek druhotného zásahu), niku pro zvednutý padací můstek vpravo vymezenou tesanými kamennými prvky. Ve stopě levého okraje niky pokračuje vzhůru patrně drážka, resp. štěrbina; podobný, ale asi užší jev zaznamenáme též vpravo. Stoupá společně s uvedenou drážkou pod paty segmentového záklenku náležejícího patrně oknu. Tento stav se zdá být shodný s vyobrazením z roku 1831 (cit. výše). Pravděpodobně jde o výsledek nějaké opravy, která zřejmě bez pochopení původního stavu spojila dva nesouvisející prvky – okenní otvor ve čtvrtém podlaží a zařízení padacího můstku. V první polovině 20. století se dotýčná část zřítíla. Obnovena byla zprvu jen částečně v partii kolem vstupu, na

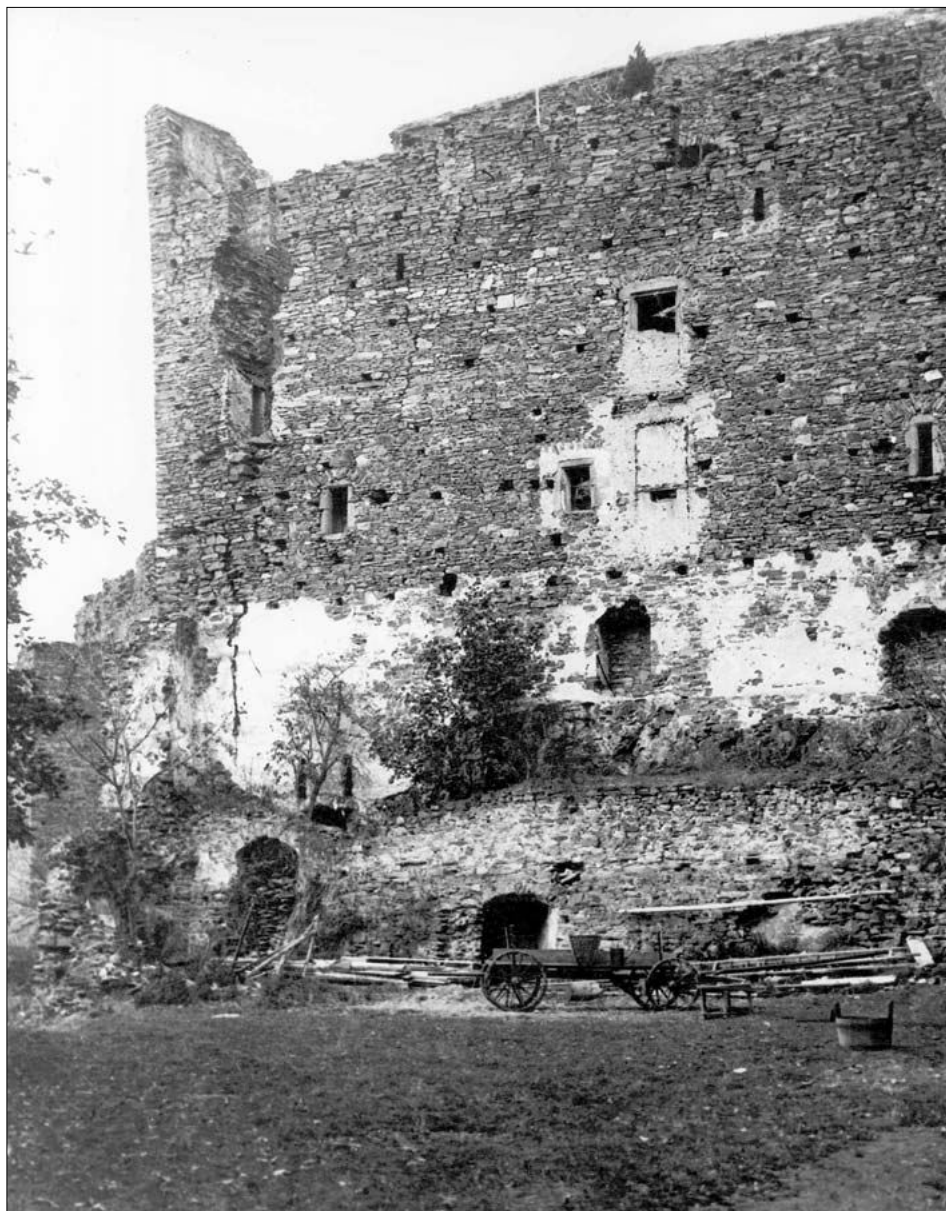
konci téhož věku pak až do dnešního stavu. Na řezu vzniklém destrukcí bylo vidět (Cibulkovo zaměření 1965; Měnclová 1976, II – obr. 433, snímky ze sbírky správy hradu a z archivu NPÚ ÚOP v Plzni), že se v uvedeném případě jednalo skutečně o před tím zazděné okno čtvrtého podlaží. Složitějším úkolem je vysvětlit svislé diskontinuity navazující vzhůru na niku pro můstek. První, co se asi nabízí, je stěžežkový mechanismus zvedání můstku, jinde na tomto hradě ale nedoložený. Zánik autentické situace nutí ponechat tuto záležitost bez řešení. Drážky či štěrby ve zdi působily rychlejší zanikání bezprostředně souvisejícího zdíva následky povětrnosti, silněji kolem levé širší z nich, jak patrné také na stavu ostění vchodu na most. Zřítíla a ztratila se (už před 1831?) právě jeho část pod drážkou a byla opravena jen lomovým zdivem, kdežto pravá stojka s náběhem archivolt (okosení končí rovnoramenným trojúhelníkem) a s rámem niky můstku zůstala jako jediná z celého souboru zachována spolu s jednou kamennou konzolou opatřenou ložiskem čepu padacího můstku. V příslušné špaletě vchodu přetrvala původní prkenná pochva pro závoru.

V západním boku Rajského domu se ve třetím podlaží vedle vchodu na most ocitá situace obnášející pozůstatek dřevěné vykonzolované konstrukce a chodbičku v síle zdi v úrovni jejich vodorovných nosníků. Zmíněná úroveň je proti podlaží příslušného patra paláce a uvedeného vchodu na most zvýšena. Určují ji čtyři dubové vodorovné nosníky sdružené do dvojic, z nichž krajní jižní poskytl datum mýcení v intervalu let 1331–33D. Jeden z nosníků má na vnitřní straně zdi zachováno vyřezávané čelo posunuté druhotně do líce zdi, další je též posunut tak, že dodatečně zařiznutí v líci zdi prošlo dlabem pro čep; zachoval se v něm i kolík pojišťující někdejší spoj. Nosníkům odpovídají na průčelí (a také na vnitřní líci) otisky čtyř šikmých vzpěr (obr. 6, 7), které mají své protějšky také ve vnitřku paláce

(obr. 8). Svislé spáry od úrovně nosníků níže vymezují blok zdi, kterému se vyhýbají kapsy po nosnících lešení z výstavby Rajského domu (obr. 6). Můžeme také s ohledem ke zjištění uvnitř stavby s pravděpodobností blízkou jistotě předpokládat, že původ sledovaných spár není jen technologický a že nepracujeme pouze s fragmentem případného rozsáhlejšího celku. Sledujeme zde tedy blok zdi nastavený na korunu někdejší hradby, který byl završen vodorovně v úrovni zmíněných nosníků. Ty nesly oboustranně vykonzolanou dřevěnou konstrukci pravděpodobně hrázděné sedlové bašty. Ústí výše zmíněné chodbičky v síle zdi do vnějšího průčelí, která vznikla až s výstavbou Rajského domu, je novodobě přezděno. Souvislost zde přítomných cihel s původní situací není jasná. Na fotografii z doby kolem roku 1900 se ústí jeví jako velmi úzká neartikulovaná díra nejasného původu a účelu (obr. 6). Na místě sedlové bašty zřejmě byl při stavbě Rajského domu pořízen prevet, k němuž uvedená chodbička tvořila přístup (podobně zalomený vchod k prevetu se nachází ve východní věži Kašperku). Průčelí paláce ve výšce mezi tímto a čtvrtým podlažím obsahuje stopy po nosnících lešení; jihozápadní okraj zdi stabilizuje novověká železná kotva. V rozsáhlé partii nad vchodem na most zdívo pochází z dostavby na konci 20. století.

Počítat můžeme i na ostatních částech v této úrovni s opravami od poloviny 19. století. Autenticita povrchů a detailů i částí samotného zdíva v úrovni oken třetího podlaží a výše je jimi setřena.

Při jihozápadním nároží Rajského domu se zachoval krátký úsek volného pokračování obvodové zdi. Její výška zhruba odpovídá současné představě o výšce hradby před výstavbou paláce, ovšem autenticita samotné konstrukce je sporná a horní část této zdi se jeví spíše jako dílo raně novověkých úprav. Jak naznačují nepravidelnosti zdění nároží paláce nad ní, bývala hradba v etapě s ním současné vyšší. Situaci dále znejasňuje vložení brány do jádra hradu. Je zřízena v předstupujícím úseku zdíva. Lomený oblouk branského ostění, jehož okosení končí ploškou ve tvaru rovno-ramenného trojúhelníku, z vnějšku šikmo ustupuje za čelo segmentově klenuté niky. Nejsou patrné stopy po závoře. Dochované stavební uspořádání nepočítá s ochranou branských vrat zvednutým dílem padacího mostu, ani s hře-

Obr. 9: Velhartice, hrad, nádvorní (jižní) stěna Rajského domu asi kolem roku 1900. V úrovni odpovídající arkádové chodbě Huertova křídla zachována interiérová omítka, zčásti také v následujícím podlaží kolem do-
datečně zřízeného vchodu do Rajského domu (uloženo u správy hradu, reprofoto J. Anderle, 2009).

benem. Odpovídá to skutečnosti, že bezprostředně před branou neexistoval příkop. Archeologický odkryv v rozsahu světlosti brány, který v roce 1990 provedla Eva Kamenická, odhalil podložní skálu opotřeбенou provozem. Z toho je zřejmé, že brána zde má relativně dlouhou tradici. Hlavní váhu obrany tohoto přístupu tedy, jak se zdá, nesly před-
sunuté prvky – příkop a patrně kulisová brána v parkánové zdi. Ta byla opatřena svoditým mostem, jak dokazuje stavební řešení kamenného mostu o dvou obloucích přes příkop (Hus 1984, 46–53). Další obraná zařízení přístupu lze očekávat v prostoru ovládaném Putnou. Brána u nároží Rajského domu se tedy jeví jako součást reorganizace hradu v polovině 14. století, ale dnešní stav jejího ostění a bezprostředně navazujících konstrukcí je nutno považovat za výsledek pozdní přestavby z raného novověku. Raně novověké změny této partie potvrzuje také přezdivání z cihel v prostoru koutu mezi příslušnou hradbou a dvorním průčelím paláce. V patře nad branou bylo v raném novověku

Obr. 10: Velhartice, hrad, nádvorní (jižní) stěna Rajského domu, dnešní stav po poslední opravě (foto J. Anderle, 2008).

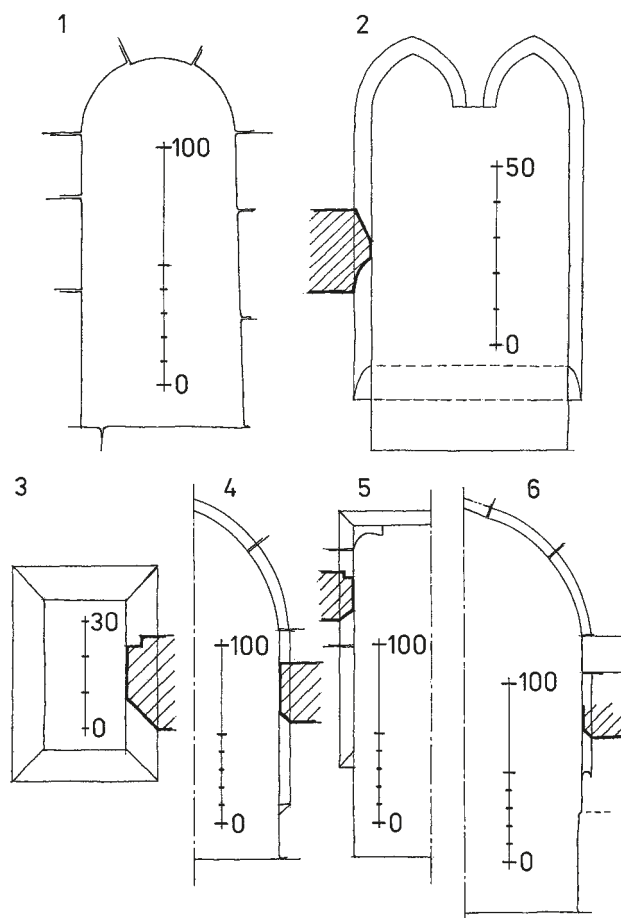
zřízeno okno, jehož omítaná špaleta je vidět ještě na snímku asi ze začátku 20. století (obráz. 9 vlevo).

Dvorní průčelí Rajského domu má přímkový průběh (obráz. 10). Východní část dodatečně překrylo raně novověké tzv. Huertovo křídlo. Průčelí Rajského domu je založeno na vyvýšené skalní podnoží, která byla ze strany nádvoří uměle upravena a v nyní nezjištěné době překryta kamennou zdí s lící dole mírně odkloněnou formou skarpou, nahoře spíše svislou. Střední a levý úsek horní části zdiva vykazuje výrazně odlišný způsob zdění, a zřejmě tak náleží pozdější stavební etapě. Celá zeď se na západě připojuje na spáru k zesílené partii zdiva, která výškou odpovídá dnešní bráně do jádra. Přizdívkou ke skalní podnoží paláce pronikají dva z kamene segmentově klenuté přístupy ke zmíněným sklepním prostorům vytesaným do skály. Na západním okraji stoupá obdobně klenutým vchodem schodiště se stupni z lomového kamene, novodobě přezděnými, vedoucí zazdívkou hrotité arkády do nejnižšího prostoru paláce. Ze situace vyplývá, že uvedená zeď přiložená ze strany nádvoří ke skalní podnoží paláce tvořila základ, na kterém byl zřízen komunikační prostor k obsluze Rajského domu. F. A. Heber (*Bukačová ed.* 2002, 446) v této souvislosti zmiňuje, že zde „dvorní průčelí zdobily již dávno odstraněné arkády“. Stav přilehlé partie arkád Huertova křídla (Anderle 5/1998, 12/1998 – elaboráty v archivu NPÚ ÚOP v Plzni), relikty zachycené na průčelí Rajského domu starým snímkem (obráz. 9) a povaha konstrukcí nad bránou do jádra,

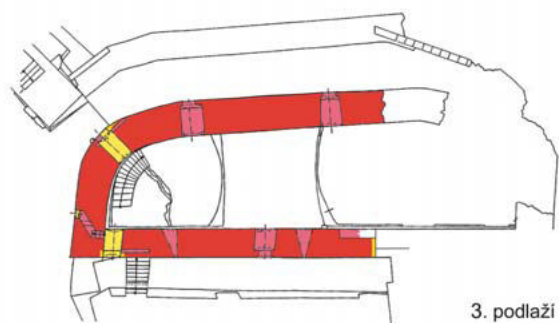
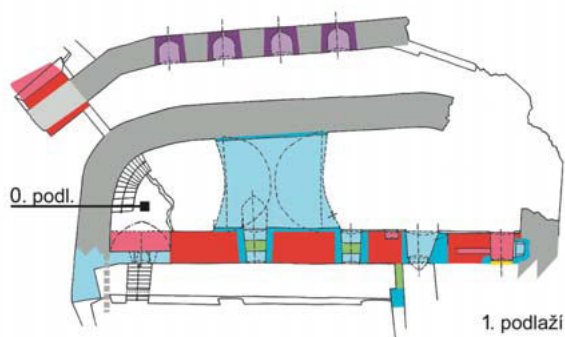
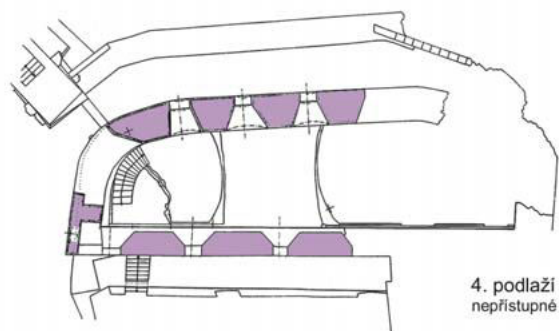
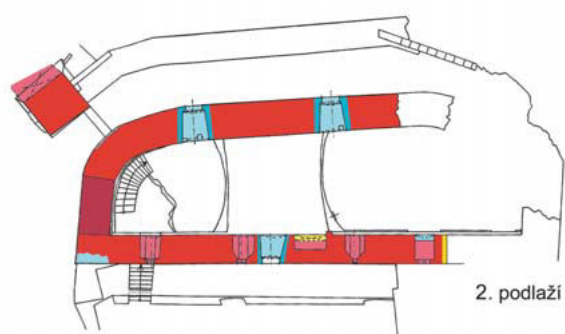
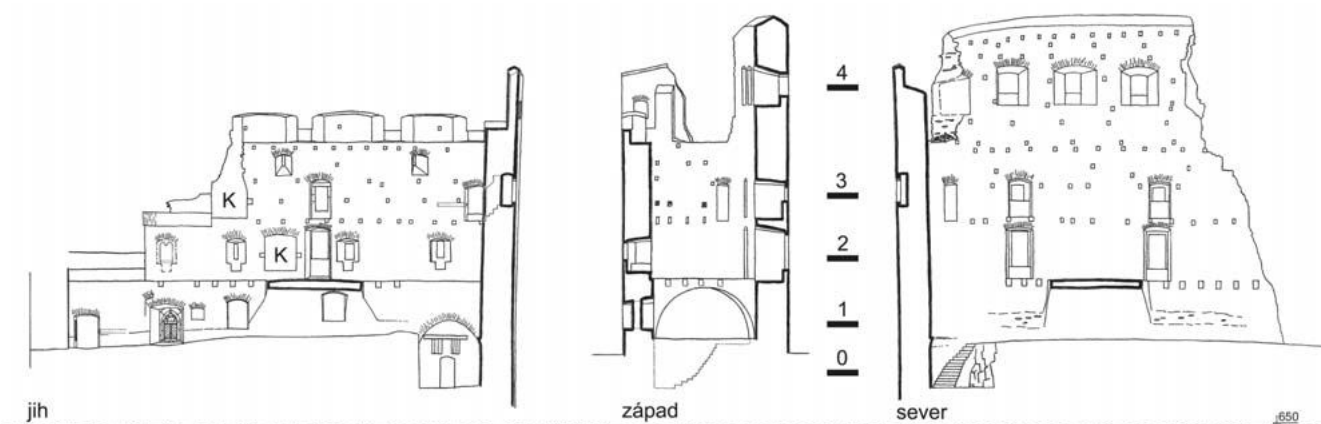
konkrétně tamní nika okna raně novověké povahy, jsou s touto informací v souladu. Na dvorní straně Rajského domu vznikla či spíše měla vzniknout dvě patra komunikace, přičemž dohotoveno bylo, soudě podle dokumentovaných pozůstatků omítek a stop po stropních nosnících, patro spodní a aspoň částečně i horní (souvisí to s nedostavěným druhým patrem Huertova křídla). Patří k tomu dodatečný a později zazděný otvor vchodu ve střední části druhého podlaží Rajského domu. Stav nádvorní zdi Rajského domu zároveň nepodává doklad, že před touto úpravou, která se nachází v kontextu Huertových aktivit na přelomu 20. a 30. let 17. století, jeho nádvorní průčelí bylo vybaveno staršími pavlačemi či ochozy. Zda zde ve středověku probíhala komunikace v úrovni prvního řádného podlaží paláce, kte-

rá by spojovala ochoz na východní a západní obvodové hradbě jádra, není zjištěno.

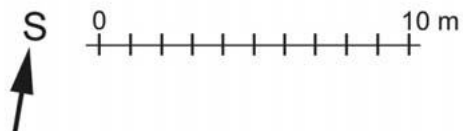
Dvorní průčelí Rajského domu v nejnižší úrovni obsahuje ve zděné smíšené výplni pod hrotitým pasem z lomo-

Obr. 11: Velhartice, hrad, kamenické detaily. 1 – druhotně sestavený portálek románské povahy v tzv. jižním paláci; 2 – podvojně okno v jižní zdi 2. nadzemního podlaží Rajského domu; 3 – okénko v severní zdi přízemí v přístavku k bývalému severnímu čelu tzv. jižního paláce; 4 – portál nyní ve vchodu z arkádové chodby Huertova křídla do Rajského domu, nejspíše přemístěný z původního vchodu Rajského domu v nise na východním okraji jeho jižní zdi; 5 – portál v západní zdi přízemí v přístavku k bývalému severnímu čelu tzv. jižního paláce; 6 – druhotně použitý portál v suterénu tzv. jižního paláce (kresba J. Anderle, 1998).

přelom 80. a 90. let 13. stol. až počátek 14. stol.
1331-1333D
od 1352D do 2. poloviny 14. stol.
pozděně gotické
renesanční až Huerta do zač. 30. let 17. století
klasicistní
novodobé

Světlejší odstín v řezu konstrukcí označuje domnělé určení, jinak určení podhledu.

"K" označuje krb

Obr. 12: Velhartice, hrad, Rajský dům (na podkladě Cibulkova zaměření z roku 1965 upravitel a analyzoval J. Anderle, 2009).

vého kamene již zmíněný vchod s cihlovým křivým záklenkem a nad ním dvě šterbinová okna. U hrotitého pasu neznáme doklady jeho případného staršího uzavření před vznikem dnešní novověké zazdívk. V koutě, který palác svírá s obvodovou hradbou, se při patě uvedeného pasu nachází dodatečná cihlová vyzdívka, patrně z období raného novověku. Vnitřní prostor, zřejmě jen částečně uměle za-

hloubený do skály, se tedy do nádvoří volně otevíral touto hrotitou arkádou a patrně býval od ostatních prostorů paláce oddělen svojí klenbou. Na obvodových zdech lze sledovat její náběh zděný z lomového kamene. Prostor považuji za jakousi „kolnu“, která s palácem nebyla přímo komunikačně propojena a jejíž vznik motivoval tvar podložní skály. Inspirací k tomuto řešení mohla být kolna v přízemí císařského

Obr. 13: Velhartice, hrad, Rajský dům, pohled od východu. Stav roku 1984 (archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

paláce na Karlštejně (Dvořáková – Menclová 1965, obr. 15 na s. 16).

Následující první řádné podlaží paláce obsahuje ve dvorní fasádě zleva (od západu): Dodatečně proražený otvor, později zazděný, s přímým záklenkem z lomového kamene a se špaletami začištěnými cihlami. Další dodatečně proražený otvor, později zazděný, s přímým záklenkem z lomového kamene, se špaletami začištěnými lomovým kamenem, nad nímž se nachází záklenek užšího otvoru, patrně gotického šterbinového okna. V části dodatečně překryté Huertovým křídlem se nejprve vyskytuje vstup do arkádové chodby, dodatečně proražený nejdříve v 16. století nebo v Huertově době (20. až 30. léta 17. století), který částečně využívá niky staršího okna. Je v něm dodatečně osazen hrotitý portál, který vznikl pro použití na jiném místě asi kolem poloviny 14. století. Dále při východním okraji dříve volného průčelí najdeme gotický vchod z doby výstavby paláce, jištěný zasouvací závorou, odkud asi mohl být výše zmíněný portál přemístěn. V rámci téhož patra na dvorním průčelí zaznamenáme několik otvorů po nosnících lešení a na rozmezí s následujícím patrem už uvedený sled kapes po stropních trámech zaniklé přilehlé chodby z Huertovy přestavby.

Ve druhém podlaží zleva do průčelí pronikají dvě gotická okna víceméně shodného formátu. Je třeba zmínit nesoulad profilu žulového nadpraží a stojek východního z nich jako následek dodatečného zásahu. Vedle pravého z oken se nalézá dodatečně proražený otvor vstupu (srov. výše

o domnělých arkádách), později zazděný, s přímým záklenkem a se špaletami začištěnými cihlami. Patrně jde o dílo Huertovy přestavby. Dále v odstupu vpravo najdeme úzké gotické okno. Uvedená gotická okna byla vesměs vybavena tesaným okoseným ostěním ze žuly. Současný stav neumožňuje zjištění povahy případných výplní. Poslední z nich, podvojně gotické hrotité okénko se žulovým ostěním oboustranně profilovaným mírným výžlabkem na vnitřní straně nesoucím zbytky okrového omalování, částečně překrývá dnešní střecha Huertova křídla (obr. 11.2). Krajní východní část někdejšího průčelí je od tohoto patra výše zbořená. Gotická okna v tomto podlaží, ačkoli tvarově různá asi podle funkcí příslušných prostorů, náležejí stavební etapě ze začátku 50. let 14. století.

Třetí podlaží obsahuje na západním okraji vchod, jehož ostění se ztratilo a který prošel částečnou destrukcí a novodobým dozděním. Funkce otvoru a jeho gotický původ vyplývá z výškového umístění v rámci podlaží a ze zachování pochvy pro závoru ve východní špaletě. Poskytl dendrochronologické datum kácení 1351/52, které lze vztáhnout k výstavbě Rajského domu. Dnešní stav zříceniny nezachoval stopy komunikace, která na vchod musela vně navazovat. V úvahu zejména přichází ochoz hradby. Případné známky jejího zavázání do zdi paláce ale v této úrovni nejsou patrné, snad byly setřeny při opravách zříceniny. K témuž podlaží přísluší na dvorní fasádě velké gotické okno a v úrovni nad ním dvě okénka šterbinová. Velké okno si podrželo žulové ostění členěné kdysi ve světlosti svisle kamenným prutem. Jeho asi nejbližší známou obdobu co do profilace najdeme na Kašperku, shodný způsob dělení světlosti pak známe z paláce Radyně (Anderle 2008, 28). Zříceninu v tomto podlaží na východní straně uzavírá svislá, lomovým kamenem začištěná líc. Nejde o stopu špalety zaniklého otvoru, ale o výtvar nějaké starší opravy, jak je patrné z vnitřku stavby.

Fragment nejvyššího patra zříceniny, v němž tloušťka zdi průčelí z vnitřku ústupkem výrazně klesá, z vnějšku nejví nápadně známky odlišné zednické práce (stopy lešení se zdají stejné jako v nižších částech), pokud můžeme soudit ze starého snímku, neboť dnešní spárování plochy sjednocuje. Zdivo bylo opakovaně od poloviny 19. století opravováno a přezdíváno, takže kromě konstatování, že obsahuje pozůstatky okenních nik a na západním okraji blíže nepoznanou situaci otvoru nejasné funkce, dnes o něm nemohu říci nic bližšího. Neznám nyní dostatečné opory pro jinak pravděpodobný názor obsažený ve starším průzkumovém elaborátu (Libal – Lancinger – Heroutová 1970), že nejvyšší podlaží bylo dostavěno dodatečně.

Nejnižšímu prostoru paláce, domněle „kolné“, která koresponduje s nádvořní hrotitou arkádou, jsme se již věnovali výše (obr. 12). Lze připomenout, že v původním záměru není pravděpodobná jeho přímá komunikace s prvním řádným podlažím stavby, jak tomu je dnes. Teprve následující první řádné podlaží Rajského domu zaujímá celý půdorys paláce. Valená klenba z lomového kamene, zachovaná jen ve střední části objektu, má patky založené do dodatečných drážek v obvodových zdech, které obsahují kapsy po trámech někdejšího plochého stropu, dodatečně překryté klenební konstrukcí (obr. 13). Okraje klenebního zásypu stabilizují novodobé přízdívky. Dnešní zbytek klenby respektuje pětibokou výsečí někdejší otvor ve zdi dvor-

ního průčelí, který považují za dodatečně proražený vstup z domnělých arkád v době Huertovy přestavby hradu, pokud k tomu nedošlo už za blíže neuchopitelných starších renesančních zásahů. Raně novověký původ klenby plyne z toho, že byla vložena po vzniku tohoto otvoru a respektovala jeho funkci. Trámové kapsy po nosnících stropu západní partie prvního podlaží paláce mohou souviset se středověkým stavem, přestože v dnešní podobě se zdají být dodatečným zásahem; může se v tom odrážet vztah novostavby paláce ke zdivu starší hradby. Kladení nosníků paralelně s podélnou osou paláce předpokládá uložení volných konců trámů buď na průvlak, nebo možná na příčce vymezující západní díl. Blíže možného místa předělu se nachází na severní zdi trámová kapsa, která zde dokládá kladení nosníků stropu kolmo na nosníky v uvedené západní části (obr. 12). Rozdíl v kladení trámů

Obr. 14: Velhartice, hrad, Rajský dům, jižní zeď s krby ve 2. a 3. nadzemním podlaží. Stav roku 1993 (archiv NPÚ ÚOP v Plzni).

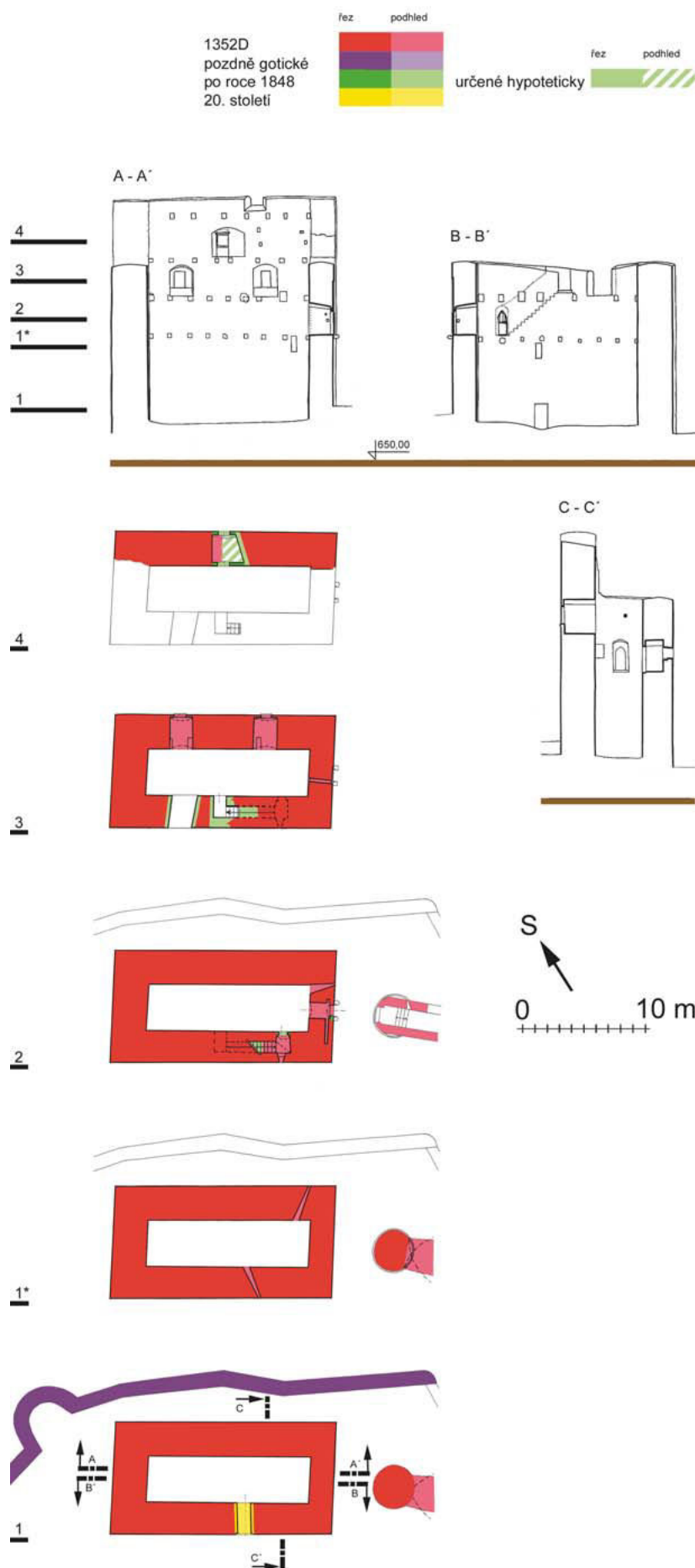
vyplývá z tvaru půdorysu. Nádvoří zeď z roku 1352D vykazuje v interiéru východněji v nižší úrovni otvory pro lešení, výše hluboké kapsy po středověkém stropě. Kromě již uvedeného novověké vstupní niky obsahuje další, upravenou na místě užšího gotického otvoru, pak ještě drobnou niku nezjištěné funkce, která nejspíš souvisela se středověkým stavem a posléze ji překryla pata klenby, dále vchod do arkádové chodby, nad nímž vlevo přetrval zbytek gotického segmentově klenutého otvoru, patrně okenního, a nakonec na východním okraji niku gotického vchodu, který nejspíše vedl na ochoz východní obvodové hradby (případně na nástupní perón?) a pravděpodobně představoval hlavní komunikaci Rajského domu s ostatním jádrem hradu. V nice se zachovaly dvě vrstvy omítky, z nichž hladce utahovaná a bílená spodní i další vrstva respektují dodatečně vytvořenou niku ve východní špaletě. Bez zachování dalších souvislostí si nejsem datací omítek jist. Lze jen říci, že nika ve špaletě souvisí se záchodem, na který byl prostor gotické vstupní niky přeměněn v baroku a komunikačně spojen s kuchyní, kterou v prvním patře Huertova křídla zaznamenal plán z roku 1840 (*Libal – Lancinger – Heroutová* 1970, příloha 5). Povrch této omítky je silně očazen. V západní špaletě niky se nachází kapsa pro zasunutí závory značně velkého profilu; prkenná pochva v dosahu obhlídky zůstává jen své otisky. Podle stavebního vybavení, které můžeme sledovat, nebylo toto podlaží paláce určeno k bydlení, aspoň ne společensky výše postavených osob, spíš asi mělo zejména skladovací úlohu.

Následující druhé podlaží v západním dílu vykazuje na západní stěně jevy, které korespondují s relikty sedlové bašty na vnější lici téže zdi (viz výše). Otisky jejích šikmých vzpěr jsou zde dílem dosud dodatečně zazděné lomovým

kamenem z doby stavby paláce. Na stěnách přežívají zbytky jedné vrstvy omítky s hladce utahaným bílým povrchem. O jejím středověkém původu, pokud jde o niky oken v nádvoří zdi, nelze pochybovat. Na severní stěně do otázky stáří tamních ploch omítek vstupuje nejasný vztah k dodatečně raně novověké úpravě nik na místě někdejších přístupů k předpokládaným prevetům a narušené souvislosti ploch.

Domnělé stavební vymezení západního dílu tohoto patra nelze nyní doložit přímými nálezy. Snad má v této souvislosti význam relativní shoda podoby dvou západních oken v nádvoří zdi, která by spolu s jedním ze dvou záchodů v tomto patře podle předpokladu mohla náležet jedné místnosti. Absence stop topidla a poloha na domnělém konci komunikační trasy v rámci patra dovoluje o ní uvažovat jako o tzv. komoře. Sedátková nika jejího západního nádvořího okna si zachovala zbytky patrně středověké hladké bílené omítky. V nice druhého z oken přetrvalo z doby výstavby paláce jedno z krycích prken sedátek a pozůstatky omítky s polychromní malbou rozvilin, která, pokud lze soudit z fragmentů, může pocházet ze 2. poloviny 14. století. Výmalba je důkazem významu, který byl příslušnému prostoru přičítán.

Ve střední části téhož patra se nacházela místnost vybavená záchodem v severní zdi a krbem ve zdi nádvoří, východně vedle krbu pak oknem v sedátkové nice (obr. 12, 14). Toto stavební vybavení ukazuje, že se jednalo o komnatu. Západně (vpravo) od krbové niky proniká dodatečný průraz vstupu nejspíš z Huertovy doby, který podle vztahu ke krbu nemůže souviset se středověkou situací a naopak vyhovuje reliktnímu nádvoří raně novověké komunikace. Výstředně u dna se v zádech krbové niky nachází otvor, o němž

se nedá říci, že byl spojen s fungováním krbu, daleko spíše jde o díru pozůstalou po nosníku lešení (srov. k tomu nádvorní průčelí). Po okrajích krbové niky se zachovala jedna odlomená a druhá jen málo poškozená žulová konzola. Zachovaný stav konzol, konkrétně okosení horní vnitřní hrany, přesvědčivě dokládá povahu konstrukce krbového dymníku. Jeho patrně cihlové zdivo vynášel segmentový pas vyklenutý mezi konzolami, o jejichž zešíklé plochy se opíraly jeho paty. Odsazení na vnitřních bocích konzol napovídá, že pod pasem bylo krbové ústí ještě rovně přeloženo. Snad se v konstrukci dymníku uplatnily cihlové tvarovky pro jednoduše vyžlabený profil. Nález jedné z nich v druhotné zadržce jizvy po destrukci dymníku ovšem s původním místem jejího použití nemusí souviset. Obdobné tvarovky jsou doloženy v nálezech z Kašperku a Radyně, rovněž bez znalosti původního použití, v kostele v Nezdicích na jižním Plzeňsku je z nich sestavena archivolta průchodu z pudy lodi nad presbytář a ostění okna v totéž štítu. Krbová nika přechází v komínový sopouch vedený v síle nádvorní zdi. Dnešní níže pod ústím sopouchu položený cihlový pas, který překlenuje krbovou niku, jakož i převážně cihlové vyzdívky jizev po zbořeném dymníku níže, jsou dílem novodobých zásahů. Okenní nika ve východním sousedství krbu si podržela zbytek původního krycího prkna sedátka a zbytky středověké omítky jen s nepatrnými zbytky hladké bílé povrchové vrstvy. Východně odtud nádvorní zeď paláce obsahuje dodatečně zazděnou niku již zmíněného podvojného okna. Nika byla vybavena sedátky – v západní špaletě uvázla část krycího prkna. S ohledem na stav objektu nelze nyní prokázat, zda toto okno bylo ještě součástí komnaty s krbem, nebo náleželo další oddělené místnosti, jak spíše soudím podle odlišné povahy okna. Ona domnělá třetí místnost až na uvedený relikv zánikla destrukcí východní části paláce. Můžeme se jen dohadovat, zda vzhledem k poloze vchodu do paláce v nižším podlaží obsahovala vertikální komunikaci, která by obě úrovně propojovala. Podobné řešení lze najít v palácích Kašperku a Radyně. Není důvod k domněnce, že by druhé podlaží Rajskeho domu mělo

Obr. 15: Velhartice, hrad, donjon Putna (na podkladě Cibulkova zaměření z roku 1965 upravil a analyzoval J. Anderle, 2009).

samostatný vchod z vnějšku. Obsahovalo podle stop stavebního vybavení „intimní“ místnosti privilegovaného bytu, uspořádané z hlediska komunikace lineárně zřejmě podle hierarchie přístupu, tedy na způsob apartmánu, jakým také byl císařský byt v paláci Karlštejna. Jeho příklad a omezená rozloha Rajského domu také mohly vést ke zřízení sálu v jiném patře, nikoli v jedné úrovni se „soukromými“ místnostmi. Zatímco na Karlštejně se sál ocitá pod císařským bytem, zde jej najdeme v následujícím patře. Vliv na výškové umístění sálu měla asi hlavně výšková úroveň komunikace mezi palácem a donjonem (Putnou), již bylo umístění síně/sálu vhodné přizpůsobit.

Třetí podlaží paláce silněji postihl rozpad stavby. Pozůstatky omítky se zde omezují na jádro, na kterém se nyní jen výjimečně a v malých ploškách zachoval hladký bílý povrch. Stěnami pronikají v několika úrovních otvory po nosnících lešení. Západní díl, nevíme zda případně vymezený lehkou příčkou, sloužil komunikaci z paláce na most k donjonu a vchodem v nádvorní zdi umožňoval také přístup pravděpodobně na hradební ochoz a zalomenou chodbičkou na domnělý prevet. Souvislost trámku, který se nachází odlomen v severní stěně vedle vchodu na most, s případnou příčkou, je sporná. Nevíme ani, zda dřevo náleží do doby stavby paláce. Podobně je tomu s kapsou, která se zhruba naproti zachovala mimo rastr stop po lešení na nádvorní zdi. Ve vchodu na ochoz pochva závoře poskytla zmíněné datum kácení dřeva 1351/52D. Blíže tohoto vstupu se uplatňují pozůstatky nosníků starší sedlové bašty, jak již bylo popisováno v předchozích odstavcích. Na západní část podlaží navazoval patrně jednotný prostor sálu s jedním zachovaným velkým oknem v nádvorní zdi a dvojicí oken ve vnější zdi severní. Sestavu otvorů v nádvorní zdi doplňovala štěrbinová okénka pod stropem místnosti. Polohou neodpovídají osám velkých oken. Jejich niky se směrem ven zužují a mají šikmo stoupavý parapet. Odklon osy niky západního z nich naznačuje snahu osvětlit vchod na most. Jejich úlohu snad tedy můžeme odhadovat v souvislosti s osvětlením místnosti a co do typologie hovořit o vzdálené době tzv. „dýmých“ horních okének, jak jsou známa ze standardních sestav v objektech středověkého stavitelství. K vybavení místnosti náležel krb podobný jako o patro níž (obr. 12, 14). Z jeho niky v nádvorní zdi se zachovala západní část začistěná z východní strany (zleva) při opravě zříceniny. Relikt příslušného komínového sopouchu odklonem k západu naznačuje napojení na komín krbu v nižším patře, jehož sopouch naopak tíhne k východu. Skutečný stav komína není znám a pokračování sopouchu zdí nejvyššího patra není ověřeno. Následkem zřícení východní části paláce nevíme, zda sál skutečně zaujímal celé patro, jak se domnívám.

Nejvyšší podlaží paláce není normálním způsobem přístupné a poznamenaly je destrukce a opravné zásahy natolik, že momentálně nebylo zahrnuto do aktualizace průzkumu. Charakterizuje je poměrně hustý a pravidelný sled oken a nejasná situace v jihozápadním koutě, která by mohla naznačovat existenci prevetu vysazeného k západu. Z vnějšku se ale tento jev, kam až sahá historická ikonografie, prezentuje jako zazděné okno. Odlišná povaha šikmo výrazně rozevřených okenních nik ve srovnání s nižšími částmi stavby naznačuje hypotetickou možnost dodatečné pozdně gotické dostavby tohoto patra. Nelze rovněž vyloučit, že palác měl počátku toto patro tvořené hrázděnou

konstrukcí podobně jako císařský palác na Karlštejně. Obytná kapacita paláce omezeného jen na tři nižší podlaží se totiž zdá příliš malá. Součástí Rajského domu podle toho, co je dnes známo, také nebyla kuchyně pro hlavní vyvažování. Ze zde zmíněných hradů je přítomna v rámci paláce jen na Radyni. Na Velharticích ji v souladu s dobovou zvyklostí můžeme očekávat jako samostatnou a dosud neidentifikovanou stavbu v rámci jádra hradu.

DONJON, TZV. PUTNA

Průzkum donjonu probíhal souběžně s opravou objektu na konci 90. let uplynulého století. Tato velká hranolová věž, nazývaná podle tvaru své zříceniny Putna, stojí na skalním hřbetu asi 36 m před severním čelem někdejšího hradního jádra, lépe řečeno před jeho severním palácem, tzv. Rajským domem. V rámci hradní ostrožny věž zaujímá spolu s Rajským domem nejvyšší stanoviště (obr. 2, 3). Místo, na němž Putna stojí, původně do areálu hradu patrně nebylo zapojeno. Hradní jádro odděluje od předního dílu hradu, jehož je staveniště Putny součástí, šíjový příkop, který dalším vývojem vnějšího opevnění s novým mohutným příkopem nabyl podružnou povahu. Hradba nad příkopem vnějšího opevnění svírá s přilehlým (severovýchodním) bokem věže úzký parkán. Uspořádání hradby vyjadřuje pochopení jejího stavitele pro zásady vedení aktivní obrany palnými zbraněmi. Ve srovnání s tím se velká věž jeví prvkem archaickým. Z pohledu typologie se jedná o obytnou věž – donjon. Putnu s Rajským domem spojuje v evropském hradním stavitelství jedinečný kamenný most. Určitá analogie takové spojnice se rýsuje v případě Karlštejna, kde se vyskytuje velmi podobný vztah mezi palácem a donjonem. Skromnější stavební řešení komunikace mezi nimi vyplývá z výrazně menší odlehlosti obou komponent.

Putna zaujímá téměř obdélníkový půdorys mírně deformovaný do tvaru kosodélníku (podle Cibulkova zaměření z roku 1965, (Archiv NPÚ v Plzni), které doposud představuje jediný geodetický podklad. Delší strany měří v patě věže cca 18,06 m, kratší 9,24 m, vzájemný poměr tedy je přibližně 2 : 1. Úplný výškový rozvoj stavby nyní neznáme. Dochována alespoň ve fragmentu jsou čtyři patra umístěná nad více než 7 m vysokým přízemím. V zachované výšce je síla obvodových zdí téměř stálá až na nevýznamné odchylky. Předpokládanému hlavnímu směru útoku stavba vystavuje své severní nároží, resp. odpovídající boky, přičemž za nejvíc ohrožené se asi považovalo severozápadní čelo, které postrádá doložitelné původní otvory, ač z dnešního pohledu se neméně ohrožený zdá severovýchodní bok. Síla zdí je na obou uvedených stranách nejvyšší, činí asi 290 cm. Severovýchodní bok však oslabují v horních podlažích rozsáhlé okenní niky. Jihozápadní zeď, již v odstupu níže míjí dnešní cesta do jádra, je silná 270 cm a zadní čelo Putny, k němuž od Rajského domu spěje zmíněný most, má sílu necelých 210 cm (obr. 15).

Vnějšek zříceniny je značně strohý (obr. 16). Budova asi původně esteticky působila zejména svojí hmotou a možná také náročněji architektonizovanou podstřešní částí, případnými štíty a střechou. Výtvarný detail bychom na ní ale za dnešního stavu hledali téměř marně. Zdivo je kladené v rádcích z drobnějšího lomového kamene na vápennou maltu, v níž nacházíme nerozmíchané hrudky vápna a krys-

Obr. 16: Velhartice, hrad, donjon Putna od severozápadu. Stav roku 1985 (archív NPÚ ÚOP v Plzni).

talické kusy nevyhašeného vápence. Nároží armují hrubě tesané větší kameny. Některé exponované prvky stavby tvoří žulové kamenické detaily, sporadicky se ve zdivu vyskytují hrubé kusy žuly a cihly (ty jen v případě dodatečných zásahů). Souvislé cihlové zdivo uzavírající jednu z okenních nik, na něž dále upozorníme, pochází z 19. století. Stopy středověké povrchové úpravy stěn, ať vně či uvnitř stavby, nebyly zjištěny. Lokálně se vyskytují malé zbytky vnitřní omítky, které ze středověku nepocházejí. Během poslední opravy roku 2001 bylo zdivo věže nově vyspárováno vápenocementovou směsí a opraveny jeho koruny. Jednalo se v případě korun o opakovaný zásah. Zřícenina byla opravována už v 19. století a opět v 1. polovině 20. století, kdy došlo k přezdění a zajištění korun zdí betonem, spárování cementovou směsí a k dalším opravám (Libal – Lancinger – Heroutová 1970, 7–5).

Režným lícem zdí ve spodní úrovni věže pronikají otvory po nosnících čtyř pater lešení. Otvory, resp. trámové kapsy jsou ob-

vykle hluboké zhruba 30 až 40 cm. Jednalo se o typ lešení, jehož vodorovné nosníky byly jedním koncem vetknuty do zdiva a na volném konci podepřeny štenýři. Doložená čtyři patra lešení obsáhla stavbu do výšky stropu vysokého přízemí. Výše po jakémkoli lešení nenacházíme stopy. Na lících věže jsou patrné pracovní vrstvy, které ve spodní partii stavby odpovídají kladení nosníků lešení (k postupu výstavby srov. níže).

Na jihovýchodní straně se v prvním patře k mostu obrací jediný středověký vchod do věže, opatřený mírně hroťtým okoseným portálkem ze žuly (obr. 17, 18); na jeho stojce se uplatnil „starší“ typ ukončení okosení rovnoramennou trojúhelníkovou ploškou. Ostění je osazeno v mělké nise, do které ve zvednuté poloze zapadal svoditý můstek. Na spodku niky se zachovaly žulové konzoly s ložisky pro železné čepy můstku, v jejím levém horním rohu pak otvor průchozí do vnitřku věže, vyložený prkenným pouzdrkem, do kterého byly při vnějším a vnitřním líci zdi osazeny osy dřevěných kladek pro táhlo (snad lano?), jímž se můstek zvedal. Dodnes se zachovala jen kladka při vnější líci zdi, po vnitřní kladce zbyly v prknech otvory pro osu (obr. 18 vpravo). Dá se předpokládat, že táhlo proházelo uvnitř věže od kladky dolů do přízemí, kde byl dostatek místa pro vertikální pohyb domnělého závaží upevněného na jeho konec. Závaží vyrovnávalo tíhu můstku, čímž odstraňovalo námahu při manipulaci s ním. Zmíněnému portálku byl odlomen práh, chybí také levá stojka, již nahrazuje novodobé lomové zdivo. Osazení pozůstalých dílů archivolty je neumělé, což budí dojem, že k němu došlo při opravě zřejmě v 1. polovině 20. století, pokud se tak nestalo už po roce 1848. Ve středním dílu pravé stojky portálku se obrací do světlosti vstupu otvor, v němž bývalo zakotveno zavírací zařízení asi pro zajištění dveří zvenčí. Otvory po případných pantech dveří mohla na své vnitřní straně obsahovat protější stojka, nyní ztracená. Pro možnost točnicového ulo-

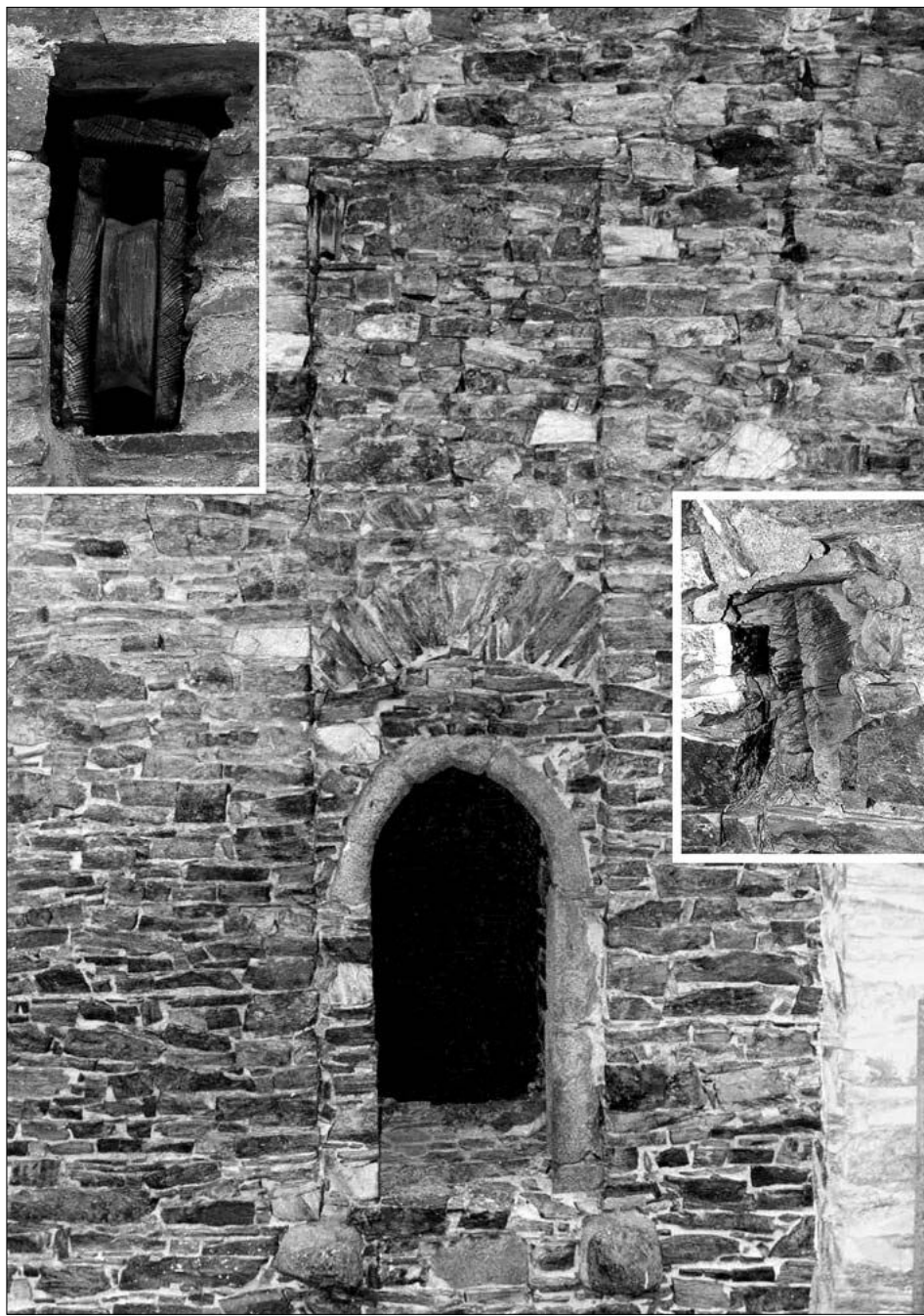

Obr. 17: Velhartice, hrad, donjon Putna od jihozápadu (foto J. Anderle, 2008).

žení dveří nejsou v dnešním stavu vchodu zjištěny opory. Dveře otevírané dovnitř se z vnitřku jistily zasouvací závorou, po níž se v síle zdi zachovala prkenná pochva a v protější špaletě otvor, do něhož zapadal konec závary. Pochva závary poskytla datum posledního zachovaného letokruhu 1350 s tím, že zpracovatel dendrochronologické analýzy T. Kyncl (2009) předpokládá mycení příslušného stromu asi v sezóně 1351/52. Výše se pak proti sobě nalézají mělké menší otvory, pravděpodobně pro přídatnou závoru, která byla doplněna dodatečně. Vpravo od vchodu průčelím proniká šterbinové okno, k němuž se váže vně i uvnitř segment klenebního pasu, jehož úloha patrně souvisí jen s prováděním stavby.

Ve třetím patře se v tomtéž průčelí nacházel nějaký otvor, po kterém zbývá úsek východní špalety. Dnešní stav nedovoluje určit, zda se jednalo o okenní niku nebo o dočasný vchod – stavební díru. Vedle něj se zhruba v úrovni podlahy třetího patra nacházejí pozůstatky silných hraněných trámů, jejichž čela zhruba lícují s fasádou východně (vpravo) od uvedené špalety. Trámy byly osazeny bezpochyby současně se stavbou příslušné zdi. Jejich poslední dochované letokruhy pocházejí z let 1338 a 1324, přičemž stromy byly podle T. Kyncla (2009) káceny nepříliš dlouho po uvedených datech. Ve vyšší úrovni pod dnešní korunou zdi s uvedenými trámy co do polohy korespondují kapsy, v nichž zřejmě také byly uloženy obdobné trámy.

Výklad těchto jevů je za dnešního stavu obtížný. Zřejmě nelze uvedené trámy a stopy po nich pokládat za pozůstatky arkýřků, pavlačí či ochozů. Pozůstaté trámy v nižší úrovni nad vchodem do Putny budí dojem, že mohly být někdy velmi dávno zakráčeny, odříznuty zároveň s vnější lící budovy. Pokud se tak stalo, je třeba připustit možnost, že to bylo souběžně s dokončováním stavby – chybějí známky hniloby, která by trámy nejspíš poznamenala, pokud by byly dlouhodobě vyloženy jako konzoly. Domnívám se, že dnešní trámy snad mohou být pozůstatky nosníků, které sloužily jen v průběhu stavby jako opora zvedacího zařízení k dopravě materiálu. Jeho další cesta mohla vést přes pracovní plošinu před vchodem v 1. patře jeho portálem do příslušného podlaží a odtud do dalšího patra ke zdění na mobilní pracovní plat-

Obr. 18: Velhartice, hrad, donjon Putna, vchod z velkého mostu, v horním výřezu kladka zvedacího zařízení můstku ve vnější lici, ve výřezu dole prkna pochvy s otvorem pro osu kladky ve vnitřní lici obvodové zdi donjonu (foto J. Anderle, 1998).

formy (nejspíš několik fošen na kozách) postavené na konstrukci podlahy. Poté, co stavba postoupila, mohlo se dít totéž ve vyšší úrovni, jak naznačuje příslušná dvojice trámových kapes při dnešním završení objektu s tím, že jako stavební díra k dopravě materiálu sloužil otvor, po němž zbývá zmíněný relikv špalety o podlaží níž, tedy ve 3. patře.

Vchod do přízemí, nalézající se při terénu v jihozápadním boku věže, byl na místě pozdního průrazu upraven do dnešní podoby v 1. polovině 20. století. Někdejší kaverna byla zacelena lomovým zdivem mírně ustoupeným za původní líc. V úrovni stropu přízemí lze na tomto průčelí zaznamenat šterbinové okno, nad ním další, které vede ve druhém podlaží z podesty schodiště v síle zdiva, a konečně v koruně příslušné zdi zub, který zde vytváří novodobě opra-

vená (zcela přezděná?) spodní část asi rozsáhlé niky. Podle dostupného zaměření je osa niky mírně pootočena směrem k první bráně hradu. Zda tu bývalo okno, nebo máme uvažovat o přístupu k prevetu, nedokážu rozhodnout; z dostupných historických snímků (Archiv NPÚ v Plzni, Sbirka správy hradu, Sbirka historických pohlednic Zdenka Martínka) se ani nezdařilo zjistit, jaký stav před opravou zavalil důvod k novodobé rekonstrukci této niky.

Pozůstatek severozápadního průčelí věže je bez otvorů, pomineme-li zmíněné stopy lešení (obr. 16). Horní partie příslušné zdi, zejména střední část a západní nároží v rozsahu 1. a pozůstatku 2. patra, prošla rozsáhlou opravou kolem poloviny 20. století a v 1. polovině 19. století, jak lze zjistit porovnáním dnešního stavu (Menclová 1976, obr. 433; Heber 2002, 441, 443). Starou zdi se shora dolů táhne trhlinka zaznamenaná již vyobrazením z roku 1831 v Heberových hradech.

Severovýchodním bokem věže proniká blíže východního nároží šterbinové okno umístěné pod stropem přízemí. Ve druhém a třetím patře (3. a 4. podlaží) fasádu oživuje trojúhelníková sestava tří větších obdélných oken. Dvě z nich ve 2. patře jsou opatřena hrubými žulovými ostěními s představeným podokeníkem; tento vpravo chybí asi následkem dodatečného zásahu. Ostění mají na vnější straně odsazení pro výplň a vně v levých stojkách železné háky pantů (podobné panty známe z Kašperku). Bývaly zde osazeny vnější okennice. Překlady ostění jsou podloženy na vnitřní straně ocelovými nosníky. Autenticita celé situace oken je tím nejasná, není jistota, do jaké míry bylo s ostěními novodobě manipulováno a co vše kolem nich bylo přezděno.

Čelo niky, které ve 3. patře obsahuje velké okno se zděným ostěním, dostalo dnešní podobu patrně v 19. století. Ostění bylo nově vzděnáno z drobného lomového kamene, za překlad posloužilo prkno, v parapetu byly použity cihly formátu 30/15/5,5 cm. Zevnitř byl k ostění přisazen dřevěný okenní rám se světlostí 94/124 cm, opatřený na obou stojkách zapuštěnými závěsy se složitě soustruženými konci. Podle nich lze úpravu zařadit jako pozdně klasicistní po roce 1848 (srov. Heber 2002, 454). Zub v koruně příslušné zdi vytváří pozůstalá spodní část otvoru se zděným ostěním z lomového kamene. V této horní části zdi je třeba počítat s případnou deformací středověkého stavu následkem oprav objektu.

Na základě zachovaného stavu se lze vyjádřit jen k některým základním stránkám komunikačního uspořádání věže: Jediný vchod do ní ve středověku vedl vysoko po zmiňovaném mostě do prvního patra. O způsobu přístupu od tud do přízemí, který je třeba předpokládat, nebyly shledány přímé doklady. Z prvního patra pak schodiště v síle jihozápadní zdi zajišťuje spojení s patrem druhým, které má některé znaky obytného prostoru. Řešení přístupu do dalších dvou podlaží, z nichž aspoň spodní, tj. 3. patro bylo koncipováno patrně též jako obytné, není doloženo. Ve třetím patře se z jihovýchodní zdi zachoval jen zlomek, který obsahuje výše zmíněný pozůstatek špalety jakéhosi otvoru, který, pokud nebyl oknem, mohl sloužit za vstup či spíše v průběhu výstavby za dočasný otvor – stavební díru, která mohla být při dokončování zúžena na okno (takový postup je např. doložen v západní věži Radyně – Anderle 2008, 22). V úrovni podlahy se na vnějšku věže k tomuto otvoru váží výše diskutované trámy.

Přízemí věže vytvářelo podnož stavby, která její další funkční části vyzdvihla do výšky, jak si to žádaly opevňovací ohledy. Podlahu tvoří patrně sekundární nánosy, v jižní části úsek nepravidelného dláždění lomovým kamenem, nejasno, jak starý. Podle F. A. Hebera (2002, 445) vyplňovala v 1. polovině 19. století přízemí stavební suť. K. Nováček (2004, 2) zde sondáží zjistil o 20 cm rozšířený základ věže, hned pod povrchem skalní podloží, jen lokálně tenkou vrstvu stavební suti a předpokládá snižování a planýrování terénu snad ve 2. polovině 20. století. Vysoký a vnitřně patrně nečleněný prostor přízemí větrala a přisvětlovala šterbinová okénka s překlady z placáků. Jsou umístěna vysoko v protilehlých delších stěnách, vztahující se šikmým vyosením ke slunci. Jediná zde poskytovala značně sporé přirozené světlo. Poloha okénka v severovýchodní stěně možná nebyla zvolena náhodou blízko vchodu do věže, který se nachází o podlaží výš. Tato vazba snad naznačuje umístění jinak nedoložené vertikální komunikace ze 2. podlaží do přízemí. Využití přízemí nemohlo být s ohledem na jeho povahu nějak intenzivní. Z toho pak vyplývá otázka, byla-li zde vůbec nějaká stálá stavebně vyjádřená vertikální komunikace. Na stěnách přízemí jsou z autentických otvorů dále zaznamenány jen trámové kapsy, které představují stopy po lešení stejného typu, o němž byla zmínka výše při popisu vnějšku věže. Strop přízemí a zároveň podlahu druhého podlaží neslo devět hraněných trámů, po nichž se zachovaly kapsy v podélných zdech. Na trámech spočíval záklop nebo možná vzhledem k jejich poměrně řídkému kladení poval. Zda a jakou případně nesl nespálnou vrstvu podlahy, nevíme, ač výškové poměry v 1. patře její existenci nevylučují (viz rozdíl mezi někdejší horní úrovní trámů a horní plochou prahů vstupů). Ve čtvrté kapse od jihu na severovýchodní stěně bylo zaznamenáno zarůžování malty, které by mohlo indikovat požár. Podobné zjištění bylo učiněno také o podlaží výš. Zhlaví druhého trámu od jihu na téže straně nebylo kolmo zaříznuto pilou, nýbrž podle otisku v kapse mělo klínový tvar po zkrácení trámu nebo kácení stromu sekýrou.

První patro má v jižní části významnou komunikační úlohu. Co se týče vchodu z mostu, odkazují na popis výše. Vlevo se k jeho nice váže šterbinové okno přeložené placáky a vyosené k východu. Mělo přivádět světlo a vzduch a asi záměrně směřuje tak, aby případný útočník, ocitnuvší se na mostě, nemohl do vnitřku věže cokoli vhodit nebo vstřelit. V komunikační části podlaží se v jihozápadní zdi nalézá vchod do schodiště, které vede do následujícího podlaží v síle zdi. Je v něm osazeno žulové ostění, které se skládá z dílů, jež zde byly asi použity druhotně a asi na místě ještě upraveny (část okosení). Větší část levé stojky nahrazuje lomové zdívo, patrně výsledek novodobé opravy. Pravá strana ostění je podivným způsobem okosena – okosení začíná na archivoltě a postupně směrem dolů nabývá na šířce. Vrchol archivoly je vyklínován cihlovou dlaždicí. Dnešní podoba ostění vchodu tedy neodpovídá středověkému stavu. Způsob původního uložení dveří zde není zjištěn. Nemáme ani jistotu, zda některá z částí zdejšího ostění pochází původně z tohoto místa. Druhotný stav vchodu je natolik „naivní“, že snad nesouvisí s opravami hradu ve 20. století. Při hledání, kdy jindy by mohl být takto přetvořen, přichází v úvahu romantická pozdně klasicistní úprava, při níž byl v 19. století zřízen v okenní nice v severovýchodní zdi tře-

tího patra altán, resp. krytá vyhlídka, a patrně také přezděn větší díl klenby ve schodišti. S úpravou komunikace k vyhlídce spojují pravděpodobný zásah do uvedeného ostění. O způsobu využití ostatního prostoru prvního patra by bylo možno jen spekulovat. Nemá, kromě výše zmíněných, okna ani jiné otvory. Neznáme též doklad případného stavebního rozdělení tohoto podlaží.

Diskutovaný vchod do 2. patra vede na podestu, ze které pak stoupá schodiště v síle zdi. Spodní podestu pod schodištěm osvětlovalo šterbinové okno, v němž zůstalo zachováno původní parapetní prkénko se čtyřúhelným otvorem v ose při vnitřní lici zdi, který snad souvisí s nějakou výplní okna. Schodové stupně jsou zděny z lomového kamene, aniž následkem dodatečných oprav dokážu říci, zda odpovídají středověkému stavu (v horní části bezpochyby nikoli). Celý prostor komunikace je segmentově klenut z lomového kamene. Lze rozlišit dvě etapy zaklenutí: ve spodním úseku je vidět, že ramenáty pro klenbu se osazovaly na odsazení svršků obvodových stěn. Tato část klenby je středověká, pochází z počáteční etapy objektu. Dodatečnému přezdění klenby prostoru horní části schodišťového ramene lze přičíst, že uvedené odsazení se v tomto úseku nevyskytuje a klenba zde má trochu jiný profil. Následkem novodobých oprav není zjištěno, zda klenutí horní části schodiště vzniklo v souvislosti s výše uvedeným altánem/vyhlídkou v 19. století, nebo až při opravách ve 20. století. Klasový způsob kladení lomových kamenů při zdění tohoto úseku klenby naznačuje souvislost s klasovým zděním kleneb z cihel, běžně zažitým zejména v klasicistním období. Podle toho pravděpodobně klenba vznikla při opravě kolem poloviny 19. století.

Druhé patro mělo podlahu nesenu opět devíti trámy, po nichž zbývají kapsy v podélných zdech. Spodní úroveň kapes je víceméně v jedné rovině. Šířka kapes v severovýchodní zdi se v osmi případech pohybuje v rozmezí 34 až 37 cm, výška 40 až 48 cm, což zřejmě odpovídá profilu někdejších trámů. Druhá kapsa od jihu na této a čtyři kapsy na jižní části protější zdi však mají extrémní a přitom vzájemně různé výšky. Pokud by jim odpovídaly profily nosníků, nebylo by možno na nich provést žádnou rozumnou konstrukci podlahy, a proto se domnívám, že vznik těchto nadměrně velkých kapes (až 54/75 cm) je nutno přičíst výsledku novodobých oprav. Hloubka uložení trámů kolísá od 63 do 92 cm a obdobně je tomu také v ostatních patrech, kde zaznamenáváme často ještě menší hodnoty.

Ve výstupu ze schodiště v síle zdi do druhého patra se nachází žulový práh. Ostění dnes není vyjádřeno a dá se předpokládat, že dnešní špalety z lomového zdiva vznikly blíže vnitřního lince zdi až při novodobé opravě, pravděpodobně s velkou částí zdiva v prostoru horní podesty schodiště. Původně zde asi byl portálek a podestu za ním možná osvětlovalo podobné okénko, jaké se zachovalo na podestě spodní. Z vybavení patra lze dále zaznamenat tři velké niky, z nichž jihozápadní je přinejmenším na vnější straně značně obnovena (její souvislost se středověkým stavem je v této podobě podle dnešních vědomostí sporná). Zbývající dvě niky, které přísluší oknům v severovýchodní zdi, si zachovaly kamenné segmentové záklenky zděné na bednění, z něhož se v levé (severní) nico uchovala do doby průzkumu roku 2000 tři draná prkénka (získaná odštípnutím z většího kusu dřeva). O oknech v těchto výklencích bylo po-

jednáno výše v souvislosti se vnějším stavbou. Na stěnách v celém podlaží se v době průzkumu vyskytovalo narušené spárování z předešlé novodobé opravy. V jihovýchodní zdi byla zaznamenána pochva pro táhlo ovládající můstek vchodu o podlaží níže, jak již bylo uvedeno. Velikost oken a jejich výklenků ukazuje na obytné určení příslušného prostoru. V tomto podlaží (ani jinde ve věži) však nejsou bezpečně prokázány další znaky „obytnosti“, jako je záchod a topení.

Třetí patro po sobě zachovalo svědectví jen v podobě severovýchodní zdi, zbytek se zřítíl patrně v 18. století. Podlahu neslo zřejmě osm trámů většinou obdobných jako v nižším patře. Dva z nich v rozsahu okenní niky však měly nápadně menší profil a hloubku uložení – cca 25/25 cm, hl. 20 a 25 cm. Velmi pravděpodobně v jejich případě jde o výsledek dodatečného pozdně klasicistního zásahu do starší situace při zřízení altánu v okenní nico. V úrovni podlahy se v jižním úseku zdi projevuje zeslabující ústupek široký kolem 6 cm, který se na severu vytrácí. Důvodem může nejspíš být zdění horní části věže „z vnitřku“ z právě zřízené podlahy (srov. *Anderle* 2005, 56).

Okenní výklenek se pravou špaletou šikmo rozevírá do vnitřku patra. Zdivo špalety je hojně vyklínováno cihlami a jejich zlomky. Rozevření odpovídá nesouměrnost záklenku z lomového kamene. Tato situace je ovlivněna opravou kolem poloviny 19. století. Od interiéru patra odděluje niku přička z téže doby, postavená z cihel formátu 30/15/5,5 cm, ve které v době průzkumu (rok 2000) pozůstával trám tvořící překlad vchodu do niky a pod překladem dřevěné nadpraží bývalé zárubně se dvěma rybinovými drážkami, do nichž byly původně čepovány stojky zárubně. Na vnitřní straně nadpraží se nacházela drážka pro dveře, jejíž profil činil 15/15 mm (situace na místě během poslední opravy zanikla při výměně překladu). Na výplni parapetu uvnitř niky a kolem pozdně klasicistního rámu okna byla shledána vápenná omítka hlazená patrně dřevem a bílená, podle níž je zřejmé, že v 19. století byl vnitřek niky omítnut. Připomeňme, že okno bylo nově upraveno v pozdním klasicismu a vybaveno tehdy dvoukřídlou výplní. Ze zjištěného stavu lze pravděpodobně odvodit, že prostor niky byl při pozdně klasicistní úpravě zvětšen vybouráním pravé špalety, což provázela rekonstrukce záklenku, jehož středověká část byla doplněna novým úsekem v souladu s rozšířením niky. Motiv zásahu je zřejmý: zvětšením a uzavřením niky výklenku vůči vnějšku (přička, dveře, okno) vznikl chráněný prostor „altánu“, který nabízel úchvatnou vyhlídku do krajiny a poskytoval prostředí, které hovělo dobovým romantickým náladám. Obdobně například byla v 19. století upravena vyhlídka při přestavbě zříceniny hradu Brezina na altán v tamním zámeckém parku. Přístup do naší vyhlídky pravděpodobně vedl z kamenného mostu do prvního patra, po schodišti v síle zdi a po obnovené části podlahy 3. patra (v šířce altánové niky).

Jižně od této niky se na stěně nacházejí ve dvou úrovních trámové kapsy nezjištěné funkce. Mají zhruba parametry kapes nosníků lešení, jejich ojedinělý výskyt na tomto místě ale takové vysvětlení zpochybňuje. Rozmístění kapes také neodpovídá případnému dřevěnému schodišti, které jinak v rámci druhého a vyšších pater musíme předpokládat. Rovněž k tomu, abychom je mohli považovat za pozůstatek kotvení nějaké dřevěné nebo dřevohliněné za-

teplující vložky, nemáme dost opor. V souvislosti s tím představa zateplené místnosti vytápěné kamny obsluhovanými z dřevohliněné dymníkové kuchyně, která by přiléhala k severozápadnímu čelu zateplené místnosti a byla odkouřena do otvoru se šikmým parapetem a špaletami, který se nyní po řadě novodobých oprav stavby nachází o podlaží výše, zůstane zřejmě jen hypotézou bez možnosti ověření. Na jihu v tomto patře pak zachované zdivo končí fragmentem špalety domněle stavební díry (viz výše v popisu vnějšku stavby).

Čtvrté patro známe jen v podobě střepeu severovýchodního zdiva, které obsahuje neúplný počet sedmi kapes podlahových trámů, jejichž parametry jsou obdobou nižších pater. Ve zdivu, které zde procházelo opakovanými opravami, se nachází spodní část výše zmíněného otvoru s dovnitř rozevřenými špaletami a poměrně strmě stoupavým, pro okno v tomto podlaží značně netypickým parapetem vyloženým placáky. Na parapetu a na levé špaletě byla zjištěna vápenná malta nejasného původu a na pravé špaletě staré cementové spárování. V daném kontextu novodobých zásahů lze zvažovat, zda otvor skutečně býval oknem, nebo jde o relikt odkouření nějakého topeniště.

V současné době se nám dostává opor k datování velké věže Putny prostřednictvím trámů osazených během její stavby v jižní zdi a pochvy pro závoru ve vchodu na most. Výsledky shodně ukazují k polovině 14. století. Archeologie se zatím k otázce stáří věže, respektive k jejímu chronologickému vztahu k dalším objektům hradu, zejména k vnějšmu opevnění, jednoznačně nevyslovila. Výjimkou je předpoklad Karla Nováčka (2004, 5), učiněný na základě archeologického výzkumu v severovýchodní části hradního jádra, že ke vzniku předního hradu a s ním i Putny došlo krátce po roce 1350. Na základě stavebněhistorického rozboru a podle výsledků datování dřev z Putny docházíme k závěru, že k její stavbě a bezpochyby i mostu mezi ní a Rajským domem došlo na začátku 50. let 14. století.

Učíme odbočku k postupu výstavby Putny, jak je patrný ze stop tohoto procesu. V rozsahu vysokého přízemí vně i uvnitř stavby se zdilo z lešení s nosníky vetknutými na jedné straně do zdi a na druhé, vnější, opřenými o štenýře. Způsob dopravy materiálu k použití při práci z vnitřního lešení obdobné konstrukce, neznáme. Případná stavební díra v přízemí věže není doložena; dnešní vchod v této úrovni sice využívá starší otvor, ten ale s velkou pravděpodobností vznikl jako pozdní průraz. Podle F. A. Hebera (*Bukačová ed.* 2002, 445) jde o dílo hledačů pokladů. Ostatně, materiál mohl být na lešení dodáván jen z vnějšku. Možnost, že by v horních částech věže pokračovalo lešení jako zcela svěbytná konstrukce neukotvená do vznikající stavby, můžeme nejspíš vyloučit. Zdá se tedy, že věž se stavěla za pomoci „velkého“ standardního lešení jen do výšky podlahy 1. patra. K dalšímu postupu stavby byly jako základní platformy používány postupně vznikající podlahy dalších pater, které byly už v této fázi dokončovány včetně definitivního záklopu (předpokládám jej podle analogií souvěkých hradních staveb, o možnosti existence povalu viz výše). Na nich pak musíme počítat s používáním jednoduchého mobilního lešení na kozách. Na vytvoření vnější lince se pracovalo z vnitřku věže. Za důkaz naznačeného postupu, kromě absence stop lešení v horní části Putny, považuji jednostranně se vytrácející odsazení vnitřní lince zdi v úrovni podlahy

3. patra. Shodný způsob byl užit například při stavbě věží Kašperku (srov. *Anderle* 2005, 40). Zatímco tam je doložena doprava materiálu do horních pater vnitřkem stavby, při stavbě Putny byl materiál pravděpodobně dopravován vnějškem při jihovýchodním průčelí, jak se lze domnívat podle pozůstatků zazděných trámů (viz výše). Než téma stavební technologie opustíme, je třeba konstatovat shodu použitého typu lešení na spodku Putny a na pilířích mostu mezi ní a Rajským domem.

Jaké další opevnění zajišťovalo přední hrad ve 2. polovině 14. století, dosud nevíme. Patrně už s výstavbou Rajského domu a donjonu souvisí zvětšení příkopu před severním čelem paláce a vylámání nového podél Putny až k bráně předního hradu. Dnešní obvodová fortifikace se střílnami v hradbě a s prvky flankování se jeví jako stavba z pohusitského období (*Menclová* 1976, 292, 294; *Durdík* 1995, 305). Stopy, které by naznačovaly, že vznikla adaptací staršího opevnění, nebyly zjištěny. V úseku mezi Putnou a severním čelem hradního jádra zaznamenáme ve vnějším opevnění dvě fáze. Stýkají se východně od Putny v nároží, které je vně zaoblené, přičemž není důvod pochybovat, že zaoblení představuje autentickou součást silnějšího úseku hradby, která odtud pokračuje podél boku Putny k první bráně. Pravidelně se v této hradbě střídají střílny umístěné ve dvou úrovních. Tenčí pokračování zdi, která k jihu zabíhá až pod půdorys velkého mostu, je s oblym nárožím ve své středověké části svázáno značně nedokonale. Koruna zdi byla rozsáhle nově doplněna. Chronologický význam uvedeného předělu není jasný, zdá se ale, že nějakou vývojovou caesuru je třeba předpokládat, přičemž slabší část hradby by mohla v časovém sledu navazovat za silnějším úsekem. Archeologický výzkum v prostoru příkopu na místě přístupu k první bráně měl možnost pouze doložit, že v 16. století příkop existoval v současných parametrech (*Sokol* 2002, 10). Dendrochronologická datace trámového překladu z brány předního hradu následkem toho, že se jedná o jasan, nebyla možná.

Doklad existence donjonu – Putny patrně v ikonografii poprvé nacházíme na tzv. Velhartické arše, která je kladena do 90. let 15. století (NG Praha, původně v kostele Narození P. Marie ve Velharticích – obr. 4). Velká věž je snad stavba v horní části reliéfu, zobrazená jako šedý vysoký hranol bez střechy. Nevíme o případných stavebních změnách, které by věž a most potkaly do doby proměny ve zříceninu. Z popisu hradu, pořízeného k roku 1653, zdá se, vyplývá, že věž asi ještě byla víceméně celistvá, pokud se jí týká záznam: „věž vysoká pustá, sejkpa v ní na obilí“ (*Sedláček* 1897, 110; *Líbal – Lancinger – Heroutová* 1970, 4). Odhad z roku 1743 již věž pomíjí, a vyjadřuje se jen souhrnně o sešlých a dílem stojících starých zdech (tamtéž). Historická ikonografie, v níž můžeme věž bezpečně identifikovat, se, pokud víme, datuje od počátku 30. let 19. století a ukazuje stav jen málo odlišný od dnešního. Od konce 40. let 19. století (po r. 1848) probíhala oprava hradu, která se dotkla také Putny. Zřejmě tehdy byly prvně přezděny koruny zdí, v okenní nise v severovýchodní zdi vznikla vyhlídka, k níž byla upravena komunikace; patrně ale brzy dožila. V 1. polovině 20. století došlo k zazdění průrazu do přízemí a v rámci zazdivky byl začištěn vstup. Byla prováděna údržba zříceniny. Další opravy se Putně dostalo na přelomu starého a nového tisíciletí.

Obr. 19: Velhartice, hrad, přízemí přístavku k severnímu čelu tzv. jižního paláce, okno v západní zdi se stopami dřevěné „mříže“ (foto J. Anderle, 2006).

OD POZDNÍHO STŘEDOVĚKU NA PRÁH NOVOVĚKU

Následkem novověkých proměn objektu nemáme dostatečně přesnou a ucelenou představu o tom, co se případně z hlediska vývoje stavby dělo kolem poloviny 14. století v jižní části jádra hradu. V rozsahu „starého“ jižního křídla či domnělého paláce došlo v přesněji neurčené době, o níž jen hypoteticky soudím, že nebyla vzdálena výše rozebírané reorganizaci dispozice hradu, ke zvýšení a přepatrování objektu a pravděpodobně současně byl mezi jeho severní čelo a východní obvodovou hrabu vložen vícepodlažní přístavek. Tyto zásahy lze vyložit jako příznaky celkové reorganizace jižní části jádra, kde je na starším substrátu upravován jako protějšek Rajského domu druhý palác. S uvedenými nově vzniklými partiemi této stavby jsou spojeny architektonické prvky poskytující nyní jediná vodítka k jejímu zařazení do vývoje hradu. S nadezdívkou obvodové hradby v rozsahu tzv. jižního křídla hradu souvisejí jednoduchá široce okosená ostění na výšku obdélných okének; obdobně profilované segmentově vrcholící ostění velkého pravděpodobně okenního otvoru se nachází v severní stěně v úrovni bývalého prvního patra přístavku. V jeho přízemí soubor okenních ostění, která v souvislosti s touto stavbou nacházíme v primární poloze, doplňuje další průběžně okosené na výšku obdélné okénko (obr. 11.3). Ostění, opatřené na vnitřní straně odsazením pro výplň, je osazeno asi v polovině tloušťky zdi, takže otvor se do někdejšího exteriéru obrací do šířky rozvěřenou nikou. Obvykle s takovou úpravou souvisí dýmný povoz v přilehlém interiéru, zde nedoložený. K téže stavební fázi jako toto okno náleží v tomtéž prostoru v západní zdi sedlový

portál, jehož široké okosení končí nad patkou ploškou ve tvaru pravouhlého trojúhelníku (obr. 11.5). K portálu se v téže západní zdi druží segmentově klenutá okenní nička s výplní, kterou tvořil rošt svislých dřevěných příček (obr. 19). Další portál in situ, ze kterého ale známe jen široce okosené části stojek, se nachází v severní stěně v bývalém patře přístavku v dotyku s východní hradbou. Profílance je zde ukončena stejným způsobem jako u zmíněného sedlového portálku. Nedaleko odtud byl roku 1996 v zásypu klenby přízemí nalezen segment oblouku archivoly okoseného ostění, souvislost prvků ale není prokázána. Portál sloužil vchodu na komunikaci, která se přikládala k východní hradbě. Mohlo se jednat o ochoz směřující k Rajskému domu, případně mohla při východní hradbě v odstupu od severního čela přístavku vystoupat do úrovně jeho patra vertikální komunikace spojená můstkem se vchodem do patra (obdobou by mohlo být uspořádání vchodu do paláce Kašperku). Představě existence ochozu vyhovují rozměrné kapsy trámů zachované ve východní hradbě pod úrovní novověkých podlah 1. patra Huertova křídla; ty však mohou náležet jinému období obvodové zástavby hradu, zejména když jejich výšková úroveň leží zřetelně nad prahem příslušného portálu. Variantě vnější vertikální komunikace vyhovuje blok zdiva, který zachytila sonda K. Nováčka při východní hradbě před severním čelem přístavku a který by případně mohl být základem takové komunikace (Nováček 1998, 2–3; situace jsem nemohl vyhodnotit na místě, průzkum jsem zahájil na hradě až po jejich zakrytí).

Kamenická práce na uvedených detailech se zdá lépe řemeslně zvládnutá, než tomu je na Rajském domě a Putně. Pokud se na kamenických součástech nachází co k posouzení z hlediska stylu, jsou to všechno jevy vyskytující se, pokud víme, v našem stavitelství od doby kolem poloviny 14. století, jak ukazuje například výbava hradů Kašperku a Radyně, nebo věže Libštejna. Zůstane zatím jen hypotézou, že příslušná fáze přestavby jižního paláce spadá do takto rané doby, případně do 2. poloviny 14. století. Vnitřní struktura objektu je vcelku neznámá, což vyplývá z novověkého vývoje a současného stavu poznání této části hradu.

Obr. 20: Velhartice, hrad, pozdně gotické opevnění tzv. předního hradu (foto J. Anderle, 2009).

Obr. 21: Velhartice, hrad, parkánová hradba před Rajským domem, pohled z vnitřku hradu do střílny (foto J. Anderle, 2005).

Vznik dvou obytných jader, tedy Rajského domu a přestavěného jižního paláce, by bylo lákavé spojit s případným společným působením bratří Velhartických – Viléma, Jana, Buška mladšího a Václava, neznáme však jejich skutečné vztahy a vazby k rodovému sídlu, které u některých z nich mohly být volné. Do 70. let 14. století bratři, až na Jana, pomřeli a zmatené události konce století, jimž daly počáteční podnět dohody spojené s Janovým sňatkem roku 1371, v úmrtním roce Buška mladšího, s dcerou bavorského rytíře Petra Ekkera z Ekku (*Libal – Lancinger – Heroutová* 1970, 1), se nezdají přát nějaké rozsáhlejší stavební aktivitě. Než však ke zmatkům došlo, zažily zřejmě Velhartice pod Janovou vládou léta klidného rozvoje, jak to naznačuje stavba dnešního hřbitovního kostela sv. Máří Magdalény, k níž dal Jan souhlas v roce 1373 (*Sedláček* 1897, 111). Možná do této doby spadá přestavba jižního paláce spojená s rozšířením o severovýchodní přístavek.

V areálu hradu se na skládkách nacházejí díly široce okosených ostění, u kterých se nedá vyloučit spojitost s výše uvedenou etapou, nejsou-li starší či mladší, a která neumíme v dnešní stavbě umístit. Zejména jde o žulové díly rozměrné brány a součásti portálu z bílého vápence. Spíše pozdní gotice 2. poloviny 15. či počátku 16. století náleží terakotový segment subtilního klenebního žebra s vyžlabyvanými hranami, kterým se po vyzvednutí ukázal být předmět zasahující do povrchu trávníku na nádvoří před vstupem do západního skalního sklepa pod Rajským domem (ústní sdělení P. Mejstříka). Nemáme tušení, kde na hradě se takto klenutý prostor vyskytoval. Případné pozdně gotické stavební aktivity ve staré části Rajského domu unikají evidenci. Jeho nejvyšší patro bývá považováno za pozdně gotickou nástavbu, avšak tento názor nebyl posledním průzkumem ověřován. Nejdříve na konec 15. století lze zařadit portál, který se patrně ve druhotné poloze nachází v dnešním suterénu jižního paláce. Jeho úzké okosení končí nad patkou stykem se vzhůru obráceným „bambulovým“ prvkem (obr. 11.6). Nejasná je datace žulových ostění, která pravděpodobně

pocházejí ze zřícené části jižního paláce a byla použita v 19. století při obnově stavby v jejím severozápadním nároží.

K otázce podílu pozdní gotiky na vývoji jižního paláce přinesl zásadní informaci archeologický výzkum. Karel Nováček jím zachytil výstavbu, jež palác doplnila o severní trakt s hloubkou rovnající se někdejšímu severovýchodnímu přístavku. Následkem stavu příslušných terénů se nepodařilo zcela bezpečně zjistit vnitřní dispozici severního traktu, přičemž jeho členění na tři díly, z nichž střední by navazoval na západní stěnu staršího přístavku, která v přízemí obsahuje zmíněný sedlový portál, zůstává jednou z možností. Zdá se, že uvedená dostavba severního traktu měla v přízemí staršího přístavku za následek změnu ko-

munikace, spočívající v proražení vstupu v severní zdi do exteriéru. Suterén a přízemí staré části jižního paláce byly snad už v pozdní gotice opatřeny valenými klenbami s rozsáhlými trojbokými výsečemi.

Při zvažování vlivu pozdní gotiky ve výstavbě hradu nelze pominout vnější opevnění, které podle uplatnění zásad

Obr. 22: Velhartice, hrad, parkánová hradba před Rajským domem, sonda E. Kamenické k patě hradby při západní ze střílen (foto J. Anderle, 2005).

flankování a vybavení střílnami pro palné zbraně mohlo vzniknout nejdříve v pohusitské době (obr. 2, 20). Možnosti průzkumu také v tomto případě omezuje fragmentární stav a následky novodobých oprav, přezdívaní a spárování. Důležitým pramenem proto je i zde Cibulkovo zaměření hradu v době předcházející posledním úpravám (archiv NPÚ v Plzni). V detailech střílen a u trojúhelníkové bašty také v jejich počtu se tato dokumentace liší od dnešního stavu. Pochybení je v případě směru střílen na straně tvůrce plánu. Střílna, zobrazená jím navíc na jižní straně trojúhelníkové bašty, byla patrně setřena při poslední opravě.

Opevnění tvoří ucelenou a promyšlenou soustavu, do níž je začleněn objekt první brány, dvě bašty s oblým čelem a jedna bašta trojúhelníkového půdorysu. Z výskytu stavebních spár a změn dispozice opevnění je zřejmý jeho složitější vývoj. Chronologicky postihnout jej v absolutních datech nyní neumíme, právě tak jako není jasný jeho vztah k předpokládanému opevnění předního hradu ze 14. století.

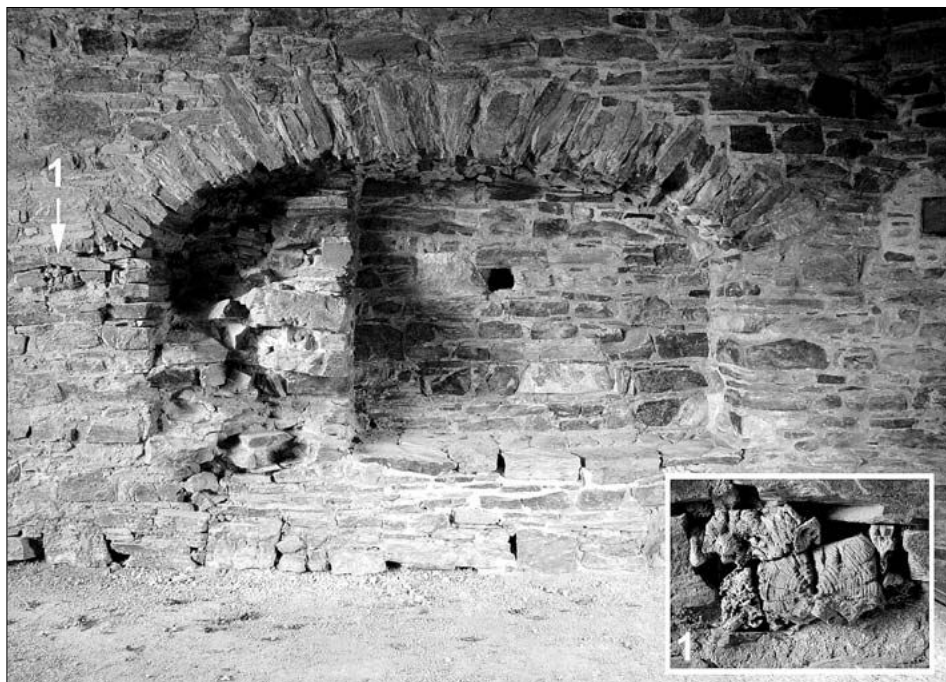
Lze se domnívat, že v parkánové zdi severně před Rajským domem byly štěrbinové střílny zřízeny dodatečně, pokud je správný předpoklad, pro který přísně vzato nemáme archeologické nebo jiné exaktní doklady, že tato náleží do počátečních etap hradu. Představě dodatečnosti střílen odpovídá neobvyklý a nepravidelný tvar půdorysu nik, logické zapojení střílen do soustavy pozdně gotického opevnění, jakož také průběh a nápadně větší tloušťka příslušné zdi ve srovnání s pozdně gotickou hradbou předního hradu. Pokud střílny byly začistěny v dodatečných lokálních průrazech, bylo to provedeno tak, že ve zdivu dnes není zřetelný předěl. Zeď vystupuje nad odsazený předzáklad na vnitřní straně a od její paty k Rajskému domu příkře stoupá skalní podklad (obr. 21, 22). Šířka ústí střílen, pokud se zachovala nebo ji lze odhadnout, se pohybuje zhruba kolem 15 až 20 cm; nejsou zjištěny stopy případné příčky pro zapření hákovnice. Rovněž nevíme, kde se nacházela pochozí úroveň k obsluze zbraní, a tím pádem ani neumím stanovit, jaký typ zbraně, v každém případě podle světlosti střílny menší ráže (lafetované?), se zde měl uplatnit.

V kurtinách opevnění předního hradu se převážně vyskytují jen štěrbinové střílny pro ruční palné zbraně – hákovnice. Většinou jsou v západním úseku zachovány ve špaletách střílen otvory pro dřevěnou opěrnou příčku. V jednom případě se tato zachovala, schází však exaktní potvrzení její bezpochyby možné authenticity (obr. 23). Světlá šířka ústí střílny se v těchto případech pohybuje mezi 10 až 14 cm. Osa střílny, resp. hlavní směr střelby je půdorysně zhruba kolmý ke kurtině. V severním úseku se setkáváme s variantou obdobných střílen zděných do spádu pro střelbu k vnějšímu okraji příkopu, které pak mají stupňový „strop“ a parapet. Sto-

Obr. 23: Velhartice, hrad, střílna pro hákovnici v hradbě v jižním sousedství západní okrouhlé bašty (foto J. Anderle, 2009).

py příčky v nich nejsou zjištěny, hákovnice se zde mohla zachytit o stupně parapetu. V úseku mezi bránou a západní oblou baštou se vyskytují střílny s ústím širokým zhruba 20 a 22 cm a bez známek přítomnosti příčky. Jedna z nich

Obr. 24: Velhartice, hrad, sedile v 1. bráně a domnělé relikty osazení rumpálu pro zvedání padacího mostu. 1 – zazděná hraněná dřeva (foto J. Anderle, 2009).

Obr. 25: Velhartice, hrad, první brána a severní úsek pozdně gotického opevnění tzv. předního hradu (foto J. Anderle, 2009).

vykazuje výrazný odklon hlavního směru od kolmice ke kurtině. Toto je znak, který také v dalších případech sledujeme pouze u stříln bez patrné opěrné příčky a s větší světlou šířkou kolem 20 cm a více. Zdá se, že v těchto případech měly střílny sloužit těžší zbraní vykrývající určitý zá-

Obr. 26: Velhartice, hrad, západní okrouhlá bašta pozdně gotického opevnění, nika střílny v přízemí s větracím otvorem. V popředí sbírka kamenných projektílů (foto J. Anderle, 2009).

měrně zvolený směr. Absence stop příčky navozuje možnost, že se počítalo s lafetovanou větší ráží. Obrázek V. Kühnela z roku 1831 (Heber 2002, 443) naznačuje, že střílny, alespoň v severní kurtině mezi baštou a bránou, se mohly nacházet ve dvou úrovních. Níže položené snad odpovídají lafetovaným zbraním. Zevnitř hradu k této části hradby přilehl novověký objekt, který překryl střílny a na vnitřní lici hradby zanechal utaženou a opakovaně bílenou interiérovou omítku, skrytou nyní pod terémem.

Objekt první brány, zděný současně se spodní částí přilehlé hradby a zvětšený dodatečně na vnitřní straně zřejmě ještě v pozdní gotice asi v souvislosti s pokračováním výstavby vyšší části hradby (na ní na západě

zřetelná horizontální spára nad překlady střílen), má portál ustoupený do mimořádně hluboké vpadliny pro padací část mostu. Do okraje sedile na západní straně průjezdu byla vložena příčná zeď, která by mohla souviset s instalací zvedacího zařízení mostu, v tomto případě rumpálu. K ně-

Obr. 27: Velhartice, hrad, západní okrouhlá bašta, pohled od jihu na střílnu v přízemí, příslušející nica z obr. 26 (foto J. Anderle, 2009).

Obr. 28: Velhartice, hrad, severní okrouhlá bašta pozdně gotického opevnění, pohled k 1. bráně (foto J. Anderle, 2009).

mu by také mohla mít vztah hraněná dřeva (pro malý počet letokruhů dosud nedatovaná) zazděná blíže levé paty záklenku sedile (obr. 24). S polohou domnělého zařízení koresponduje otvor po bývalé kladce nad západním krajem branského portálu (obr. 25). Přímě za portálem se na okraji průjezdu nachází střílna pro ručnici flankující přilehlou severní kurtinu. Okénka v patře objektu jsou vybavena sedátkovými nikami, po jedné v severní a západní zdi, které vypovídají o obytné povaze místnosti sloužící jako vrátnice či strážnice. Stavba byla bezpochyby vybavena dalším střeleckým patrem.

Obě bašty s oblým čelem jsou bez znatelných anomálií zapojeny do souvisejících úseků hradby. Západní bašta prošla v raném novověku dodatečnou úpravou, která spočívala v jejím zazdění vůči vnitřku hradu, zastropení přízemí valenou klenbou a zazdění dvou ze střílen. Otvor severozápadní střílny v přízemí byl dodatečně pozměněn na spádovou šachtu záchodu. Přízemí takto podle tradice sloužilo za vězení. Interiér pokrývá novodobá omítka. Nás však zajímá starší stav. Obě flankovací střílny v přízemí byly na vnitřní straně vybaveny nikami půloválného půdorysu, v jejichž konchách ústily vzhůru vedoucí kanálky (případná nika čelní střílny se nyní neprojevuje). Zachována je tato situace u jihovýchodní niky (obr. 26), s tím, že příslušná střílna je patrna pouze z vnějšku (obr. 27). Sloužila větší, pravděpodobně lafetované ráži, jak tomu odpovídá ústí široké kolem 20 cm. Bohužel nyní neznáme datum vzniku této části fortifikace, což brání jejímu zařazení do souvislosti rané fáze vývoje našich dělostřeleckých opevnění.

O účinnosti zdejšího odvětrání střílen lze pochybovat. Jeho přítomnost ale naznačuje uzavření vnitřku bašty vůči hradu nějakou lehkou stěnou, která interiér chránila před nepřízní počasí. Severní bašta je převážně vyplněna zásypem, takže spodní patro střílen pro větší ráže (světla šířka asi 25 cm) není přístupno (obr. 28, 29). Lze se nyní jen dohadovat, že se jeho vybavení shoduje s baštou západní. V horním patře byly, nejspíš stejně jako v západní baště, umístěny střílny pro ruční palné zbraně.

Trojúhelníková bašta ve svých dnes dochovaných třech podlažích obsahovala poměrně značnou palebnou sílu. Bezpochyby ale její vybavení bylo ještě bohatší, uvážíme-li zaniklou horní část stavby. V nejnižším podlaží míří k severozápadu otvor široký v ústí 40 cm a dovnitř bašty se jen mírně rozšiřující. Lze jej považovat za střílnu pro dělo velké ráže. Ve vyšším patře se na stejné straně nachází střílna široká 25 cm, určená pro větší ráži (obr. 30). K jihu v téže úrovni míří v podélné ose příkopu střílna nejspíše pro hákovnici (sousední střílna zachycená Cibulkovým plánem není patrna). V dalším podlaží míří stejným směrem dvě střílny široké na vnějšku kolem 20 cm, tedy opět pro větší ráže (obr. 31). Při nedávné opravě

stavby byly sledovány kapsy trámů podlahy tohoto patra, které jsou nyní skryty asi 10 cm pod terénem (sdělení P. Mejstříka). Objekt představuje součást nejmladší etapy rozvoje areálu hradu. K jihu navazující opevnění, s touto baštou spojené, předstoupilo před starší linii hradby, kterou nyní v dotyku s nárožím pivovaru dodržuje vůči němu ve sledo-

Obr. 29: Velhartice, hrad, severní úsek opevnění tzv. předního hradu, nad ním Putna, v pozadí Rájský dům (foto J. Anderle, 2009).

Obr. 30: Velhartice, hrad, trojúhelníková bašta mladší fáze pozdně gotického západního opevnění, styl se starší fází hradby, pohled od severozápadu (foto J. Anderle, 2009).

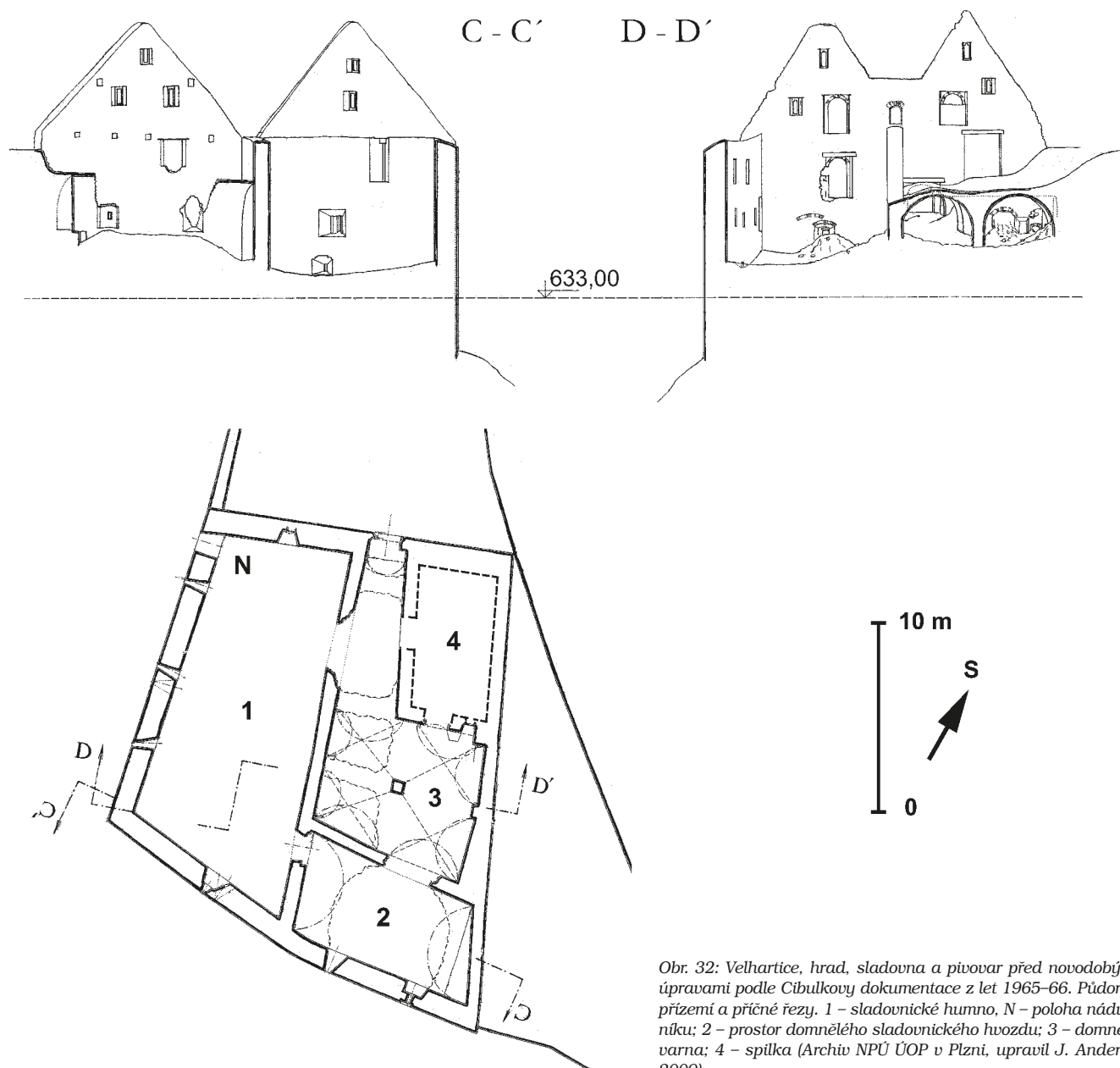
Obr. 31: Velhartice, hrad, trojúhelníková bašta, mladší fáze pozdně gotického západního opevnění, pohled od jihu (foto J. Anderle, 2009).

vatelné partii dodatečná rozpadající se zídka (obr. 2). Bašta je ke starší od severozápadu přicházející hradbě přiložena na spáru (obr. 30) a také k jihu na ní navazující hradbu (nyní převážně nově vyzděnou) vyhodnotila archeologie vůči pivovaru, který zachovává domnělou starší linii opevnění, jako stratigraficky mladší (R. Šíroklý, OZAV ZČM v Plzni, čj. 167/96). Pokud pro výstavbu pivovaru platí dendrochronologicky zjištěné datum 1472, což je podle daných okolností nejisté (viz níže), pak podle stratigrafického vztahu pivovaru k této partii opevnění nevznikla trojúhelníková bašta dříve než v 70. letech 15. století. Vybudování staršího severního úseku pozdně gotické fortifikace tomu předcházelo. Podobně jako zde také na nedalekém Kašperku přestavba opevnění pro použití palných zbraní zahrnovala

podobnou baštu s oblým čelem. Nevíme jistě, zda její stavba spolu s navazujícím opevněním souvisí s pracemi, ke kterým se váže dendrochronologické datum 1437 (Anderle 2005, 59–69). V tomto případě je asi můžeme považovat za nejstarší mez takového počínu. Podobně tomu zřejmě bude na Velharticích.

K pozdně gotickým stavbám náleží také objekt pivovaru a sladovny, jehož průzkum není dosud uzavřen (Foster – Anderle 2009; za konzultaci otázek pivovarnické technologie děkuji Ing. M. Starci). Svoji dvoudílnou dispozici vyplňuje jihozápadní nároží areálu (obr. 2, 32). Předpokládám, že objekt měl od počátku sloužit pivovarnictví, které se v něm takto provozovalo několik století, což patrně vyvolávalo stavební úpravy, jejichž výsledkem byl stav, který od 19. století podléhal zkázce a nakonec byl znejasněn poslední razantní úpravou a rekonstrukcí na konci 20. století. Základní funkční členění stavby však patrně zůstávalo stabilní, což lze předpokládat také z její konfrontace s popisem z roku 1653 (Lancinger 1970, 5 z DZV 152 lit. C 15 p. v.). Západní díl objektu byl sladovnou, ze které ve sníženém přízemí s jistotou rozlišíme sladovnické humno. V něm L. Foster odkryla relikty, které interpretujeme jako dno a odpadní kanálek máčecí kádě – náduvníku. V přízemí pravděpodobně jako součást sladovny sloužil krajní jižní prostor ve východním dílu stavby. Domnění, že v něm byl umístěn sladovnický hvozď horizontálního typu (va-

lach) vedle dispozičně technologických daností nyní po novodobé devastaci historických terénů podmíněně podpořují jen nálezy spáleniště u východního čela. Střední část východního dílu sklenutá na střední pilíř valenými klenbami s rozsáhlými trojbokými výsečemi, jejichž povaha by spíše svědčila pro dodatečné vložení v období renesance, bývala podle všeho varnou. Ani archeologický odkryv L. Foster nedal jistou odpověď v otázce vztahu přílozek výše zmíněné klenby k obvodovému zdivu. Z technologického vybavení varny nebyly zjištěny relikty pivovarnické pánve, jen stavební konstrukce, ve stratigrafii nálezů v tomto prostoru nejstarší, která podle prostorového vztahu k nově přezděnému otvoru (spílacímu?) do sousední severovýchodní místnosti – domnělé spilky, by snad mohla být sok-

Obr. 32: Velhartice, hrad, sladovna a pivovar před novodobými úpravami podle Cibulkovy dokumentace z let 1965–66. Půdorys přízemí a příčné řezy. 1 – sladovnické humno, N – poloha náduvníku; 2 – prostor domnělého sladovnického hvozdu; 3 – domnělá varna; 4 – spilka (Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, upravil J. Anderle, 2009).

lem pod mělkou chladicí kád' / štok. V patře objektu bývaly podle citovaného pramene valečky, sýpka a příbytek sládků. Dosavadní předběžné výsledky archeologie dokládají existenci objektu od 15. století. Další problematickou oporou k určení stáří stavby tvoří jeden z trámů, které z neurčeného místa objektu vyňali pracovníci podniku Geoindustria v 80. letech 20. století a které zaznamenala komise na skládce historických stavebních prvků roku 1984 (Krušinová 1984). Z evidovaných sedmi trámů z pivovaru je nyní k dispozici jediný – jedlový z letní těžby roku 1472D (uložen ve skladišti v jižním křídle hradního jádra spolu s jasanovým nedatovaným překladem z brány předního hradu). Nemůžeme nyní prokázat, že datum mýcení dřeva se shoduje s výstavbou objektu pivovaru, neznáme ale též důvody, které by takovou dataci vyvracely.

Pivovarnická technologie se značnými nároky na spotřebu vody postrádala v areálu hradu dostatečně vydatný zdroj. Cisterna v jádře hradu jím nemohla být, vyloučit lze také jiné jímání srážkové vody. Je také třeba uvážit sou-

časnou nutnost pokrytí spotřeby stáží. Z novověkých údajů je známa vodní nádrž před severním průčelím pivovaru (Heber 2002, 451, 455). Zda je totožná s „kašnou starou pro vodu“, která v souvislosti s pivovarem figuruje v citovaném popisu z roku 1653, je otázka. Bez ohledu na odpověď je třeba hledat stálý a vydatný zdroj, kterým je v daných podmínkách potok Pstružná. Z úrovně jeho nivy stoupá k pivovaru téměř svisle ražená štola, jejíž funkci spojujeme se zařízení vodovodu (srov. Sedláček 1897, 107) (obr. 33, 34). Zdá se logické, že jeho stáří by se mělo shodovat se zahájením provozu pivovaru. Ověřit tento předpoklad by mohl budoucí výzkum.

Vrátíme-li se k otázce datování pozdně gotických etap vývoje hradu, máme dnes k dispozici jediné pevné datum 1472D. Pokud přijmeme jeho spojení s výstavbou pivovaru, je třeba počítat s dovršující fází vývoje fortifikace po tomto datu či v návaznosti na ně. Uvedené datované dřevo, ať bylo na hradě použito jakkoli, přinejmenším dokládá jakousi stavební aktivitu v době, kdy hrad vlastnil a na něm

Obr. 33: Velhartice, hrad, sladovna a pivovar v pohledu od západu z údolí Pstružné. Šipka označuje ústí štolý pro vodovod (foto J. Anderle, 2009).

sídlil Děpold z Rýzemberka († 1474; Sedláček 1897, 115). S výjimkou uvedeného případu je dnes nemožné spojit s eventuální pozdně gotickou výstavbou na hradě konkrétní potenciální stavebníky, mezi něž lze zařadit Menharta z Hradce před polovinou 15. století, Rýzंबरky ve 2. polovině téhož věku a Zdeňka Lva z Rožmitálu v 1. čtvrtině 16. století.

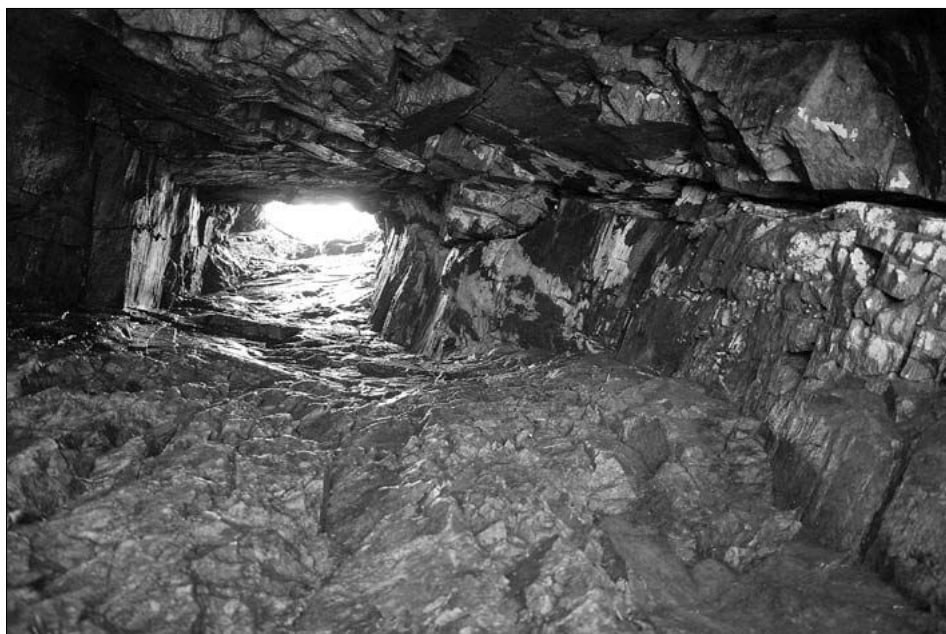
ZÁVĚR

Z počáteční podoby velhartického hradu, která vznikala asi na přelomu 80. a 90. let 13. století, evidujeme v ostrožní poloze rozsáhlé jádro tvaru protáhlého trojúhelníku, dlouhé přes 90 m a v nejširším místě přesahující 30 m. Typem dispozice odpovídá tzv. hradům s plášťovou zdí (Durdík 1995, 106–107). O důvodech uplatnění tohoto řešení v dané lokalitě by za dnešního stavu vědomostí bylo možno jen spekulovat. Obvodová zástavba s výrazným podílem dřevohliněných konstrukcí stála při východním úseku hradby, situace při dlou-

hé západní frontě není známa a v severním čele zástavbu v dotyku s hradbou nepředpokládám. Přístup vedl do severovýchodní partie, kde se mu na obvodu jádra do cesty staví relikt rozsáhlé stavební konstrukce související zřejmě se zařízením vstupu (branská věž?). Ověření průběhu východní hradby odtud k severu, která by se případně mohla podílet na vytvoření parkánu před severním čelem jádra, je záležitostí archeologie, pokud taková možnost existuje. Dosavadní sondáže provedené v severním parkánu neupřesnily dobu výstavby zde stojícího úseku parkánové zdi a ukázaly, že souvislost této zdi s případným pokračováním východní hradby je narušena zánikem vrstev, který patrně souvisí s destrukcí východní části Rajského domu (R. Šíroky 1996, E. Kamenická 2005). Existence předhradí a jeho případná poloha není pro sledované období doložena.

Zřejmě krátce před polovinou 30. let 14. století (1331–33D) byl učiněn pokus zvýšit vojenskou hodnotu pasivní hradby v čele jádra. Její koruna byla v severozápadním úseku zvýšena zděným pilířem, jehož vrchol zaujala sedlová bašta. S ohledem na utváření terénu před čelem jádra má poloha bašty opodstatnění v případě, že v dané poloze plnila specifický úkol. Mohlo jím být krytí prostoru, kudy vede dnešní vstup do jádra a také do prostoru pod jeho západním bokem, kde je z pozdější doby doložen rozvoj hospodářského zázemí. Předpokládám, že už v uvedené době zde existovalo předhradí. Archeologie jeho přítomnost dosud nepotvrdila. Její výsledky ukazují, že vstup do hradu se na dnešní místo posunul později kolem poloviny 14. století, což je v souladu s tím, jak je datována celková reorganizace hradu (1352D). Zdá se tedy, že stavba sedlové bašty znamená ve vývoji hradu mezistupeň, ke kterému se hypoteticky může vázat existence předhradí západně pod hradem, přičemž vstup do jádra zůstává na starém místě na severovýchodě.

V polovině 14. století je odstraněna obvodová zástavba při východní hradbě. Bezpečně to víme o její severní části, situace na jihu není jasná. Hradba v severním čele posloužila jako základ obvodové zdi nového paláce – Rajského-

Obr. 34: Velhartice, jihozápadní strana hradní ostrožny, štola pro vodovod v pohledu zdola (foto J. Anderle, 2009).

ho domu (1352D), při jehož stavbě se počítá s komunikací po velkém mostě do současně vznikajícího donjonu – Putny. Nejpozději v souvislosti s těmito stavbami je definován tzv. přední hrad, asi již vymezený dnešním příkopem a blíže neznámým druhem hrazení. Severovýchodní vstup do jádra je zrušen a přenesen na dnešní trasu, která prochází předním hradem a severozápadně pod čelem jádra vede po zděném mostě o dvou obloucích přes šíjový příkop ke kulísové bráně opatřené padacím mostem. Brána byla vytvořena zřejmě v pokračování parkánové zdi, jejíž další průběh snad chránil výše zmíněné předhradí. Komunikace pak pokračovala k další bráně v obvodové hradbě jádra. Povaha reorganizace hradu vykazuje paralely se stavbou Karlštejna, a to jak v celkové koncepci, tak uspořádáním paláce – Rajského domu. V této etapě na hradě postrádáme kapli.

Otázku její případné existence nyní nelze uzavřít.

Snad v časové vazbě k těmto změnám nebo později ve 2. polovině 14. století prošel přestavbou také tzv. jižní palác. Z jeho tehdejší podoby známe fragmenty, které nestačují k vytvoření ucelenější představy vnitřního uspořádání. K jeho patrně již dříve vymezenému severnímu čelu byl v koutě při východní hradbě vložen přístavek a celá stavba byla proti stavu v počátcích hradu zvýšena, přičemž hodnotnější prostory se bezpochyby nacházely v této zvýšené části. Komunikaci k nim zřejmě prostředkovala místnost v patře přístavku, do níž vedl z vnějšku při východní hradbě vchod. Přístup k němu, snad spíše než ochoz na hradbě, umožňovalo domnělé schodiště z úrovně nádvoří, zřízené v malém odstupu od severního čela přístavku a v úrovni své horní podesty s ním možná spojené můstkem. Nadále nic nevíme o povaze využití plochy jádra při západní obvodové hradbě. Hrad v této etapě zahrnoval dvojici paláců (jižní a Rajský dům), nicméně je otázka, zda s ohledem na stav, do kterého dospěl výše uvedenou reorganizací, může být jednoduše zahrnut mezi tzv. dvoupalácové hrady, v dané době módní a frekventované, jak to činila dosavadní literatura (cit. výše). Překážkou tomu staví zejména koncepce Rajského domu, svázaná s rozvinutím zástavby do tzv. předního hradu (most, donjon Putny). Blíže skutečnosti se tak zdá domněnka, že na formování podoby hradu ve 2. polovině 14. století měla vliv inspirace z několika zdrojů, přičemž není jasné, zda se v tom promítají různé vůle bratří Velhartických, zejména Buška mladšího († 1371) a Jana († mezi 1387 a 1390) (data dle Sedláček 1897, 111–112).

Působení pozdní gotiky v jádře hradu bylo zřejmě rozsáhlé, ale náleží k jeho nejméně poznaným etapám. Uvažuje se o nástavbě Rajského domu, jižní palác byl patrně zaklenut (dochovaná spodní podlaží) a doplněn o severní trakt.

Obr. 35: Toruň (Polsko), spojení jádra hradu s danskerem / záchodovou věží (vpravo). Zachycená část mostu zobrazuje zlomek jeho celkové délky (foto Pko, r. 2005, zdroj self-made photo, Wikipedie).

O významu pozdně gotické etapy pak vypovídají nálezy stavebních detailů, mezi nimiž je třeba připomenout terakotové klenební žebro. Konstrukci, ke které náleželo, respektive příslušný interiér neumíme v pozůstalém objektu umístit. V daném období byla posilována obrana hradu reorganizací vnějšího opevnění podle zásad flankování a uplatnění palných zbraní a zřejmě se také rozvíjelo hospodářské příslušenství, pokud datum letní těžby 1471D, získané ze dřeva pocházejícího z objektu pivovaru, můžeme spojit s jeho výstavbou. Z dosavadních poznatků o této stavbě tomu nic nebrání. Z nároků na spotřebu vody pivovarem plyne možnost, že domnělý vodovod z údolí potoka byl pořízen již v této fázi.

Uvedená rekapitulace ukazuje nejen výsledky dosavadního zkoumání, ale jsou z ní také názorně patry okruhy otázek, na něž dosud nebyla dána uspokojivá odpověď. Řadu těchto nejasností lze překlenout budoucím rozvojem poznání, v němž významná úloha bude náležet hloubkovým metodám průzkumu, je ale třeba očekávat, že pro některé otázky z povahy objektu jako historického pramene pozitivní řešení nebude k dispozici. Důležité je také připomenout, že pouhá zvědavost nemůže být motivem k provádění zásahů do materie stavby či souvisejících archeologických terénů, a dojde-li k nim v nevyhnutelných případech, je nezbytné pokračovat v důsledné dokumentaci a průzkumu jakkoli dílčích či omezených situací.

Ze stavebního vývoje objektu je nyní relativně nejúplněji poznána etapa započatá v polovině 14. století. Pokud ponecháme stranou poněkud nejasnou otázku postupného vzniku dvou paláců v jádře hradu, lze konstatovat, jak bylo výše několikrát zmíněno, postavení stavebníka přiměřenou paralelu donjonu s velkou věží Karlštejna a obdobně se lze vyjádřit o palácích obou hradů. Také ojedinělý velhartický most, nesoucí zprvu krytou chodbu a prostředkující

spojení paláce s donjonem, má na Karlštejně skromnější obdobu ve spojení Mariánské a Velké věže.

V diskusi během přípravy tohoto článku byla vznesena námitka proti domnělému přecenění karlštejnského vzoru. Ohledně možné provenience mostního spojení paláce s donjonem pak bylo poukázáno na podobně řešené komunikace k danskerům pruských řádových hradů (za podnět děkuji J. Varhaníkovi). Zřejmě nyní nebude možno definitivně rozhodnout, zda jde o obecnou shodu vyplývající z řešení podobného problému chráněné komunikace mezi vzdálenými objekty na základě dobové sdílených postupů nebo o výsledek přímé inspirace konkrétní předlohou, nicméně, kontakty Čech s řádovým prostředím mohly přispívat k přenosům vzorů v různých oblastech, a to oběma směry – uvádí se například ovlivnění výtvarného umění na řádovém území, konkrétně v Toruni, českými vzory pokročilého 14. století. S prostředím řádových hradů získávala zkušenost řada českých šlechticů při četných příležitostech. V době, která nás zajímá, to asi zejména byla křížácká výprava krále Jana a markraběte Karla na Litvu v letech 1336–37 (Goll 1897, 68 n.). Během návratu je doloženo pobývání obou potentátů mj. v Toruni (Spěváček 1994, 530), jednom z míst, kde se jejich český doprovod (Palacký pozn. 48 na s. 377; Goll 1897, 68–69) mohl seznámit se stavbou hradu, zde dokončovanou ve 2. čtvrtině 14. století, jejíž vybavení zahrnovalo most k danskeru (obr. 35). Kontakty Čech s územím řádu probíhaly hlavně přes Vratislav, a bez významu pro náš problém tedy nemusí být okolnost, že vedle Olomouce právě zde roku 1356 obdržel Jan z Velhartic kanovníctví (Sedláček 1897, 110). Známe nyní jen indicie, jejichž váha k rozhodnutí naší otázky nestačí. Setrvám zatím tedy u domněnky, že myšlenka spojení hlavních složek dispozice hradu mostem mohla být snáze přejata z bližšího vzoru, kterým byl Karlštejn, určující standard také v dalších ohledech, jako bylo zejména uspořádání hlavního bytu. Že konkrétní podobu mostního spojení na Velharticích mohl ovlivnit příklad pruských řádových hradů zůstává otevřenou možností.

LITERATURA

- Anderle, J. – Rožmberský, P. – Švábek, V. 1991: Sídlo na Zdouni, Sborník Společnosti přátel starožitností 2. Praha.
- Anderle, J. 5/1998: Hrad Velhartice, stavebně historický průzkum arkád západního průčelí Huertova křídla, archiv NPÚ v Plzni.
- Anderle, J. 12/1998: Hrad Velhartice, aktualizace stavebně historického průzkumu Huertova křídla, archiv NPÚ v Plzni.
- Anderle, J. 2005: Hrad Kašperk, Průzkumy památek XII-1/2005. Praha.
- Anderle, J. 2008: Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV., Sborník 6/2008. Praha.
- Durdík, T. 1995: Encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Dvořáková, V. – Menclová, D. 1965: Karlštejn. Praha.
- Goll, J. 1897: Čechy a Prusy ve středověku. Praha.
- Heber, F. A., ed. Bukačová, I. 2002: České hrady, zámky a tvrze, západní Čechy. Praha.
- Hus, M. 1984: Druhý kamenný most na hradě Velhartice. Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1984. Plzeň.
- Kamenická, E. 2005: Velhartice – hrad, jižní křídlo původního hradu, přizemí, střední místnost při východní hradbě, nálezořá zpráva, archiv NPÚ v Plzni.
- Kamenická, E. 2005: Velhartice – hrad, severní parkán za Rajským domem, předběžná nálezořá zpráva, archiv NPÚ v Plzni.
- Krušinová, L. 1984: Hlášení o archeologické činnosti 3/84, Velhartice – hrad, KSPPOP Plzeň.
- Kyncl, J. 1999: Znalecký posudek č. 93-23/99 na dendrochronologický roz-

bor dřevěných stavebních konstrukcí v areálu hradu Velhartice, okr. Klatovy.

Kyncl, T. 2001: dodatek ke znaleckému posudku č. 93-23/99.

Libal, D. – Lancinger, L. – Heroutová, M. 1970: Velhartice, státní hrad, stavebně historický průzkum, SÚRPMO Praha.

Menclová, D. 1976: České hrady 1, 2. Praha.

Nováček, K. 1996: Nové výsledky archeologického výzkumu na hradě Velharticích (1993–1994), Castellologica bohemia 5. Praha.

Nováček, K. 1998: Hrad Velhartice, souhrnná zpráva o pokračování záchranného archeologického výzkumu, sezóny 1995, 1997–8, ZČM v Plzni.

Nováček, K. 2001: Záchranný archeologický výzkum na hradě Velhartice – předběžná zpráva. ZČM v Plzni.

Nováček, K. 2004: Hrad Velhartice, souhrnná nálezořá zpráva o pokračování záchranného archeologického výzkumu v l. 1999–2001, ZČM v Plzni.

Sedláček, A. 1897: Hrady, zámky a tvrze Království českého XI. Praha.

Sokol, P. 2002: Velhartice – hrad, zpráva o předstihovém a záchranném archeologickém výzkumu v prostoru mostu před vstupní branou v r. 2002, archiv NPÚ v Plzni.

Spěváček, J. 1979: Karel IV., život a dílo (1316–1378). Praha.

Spěváček, J. 1994: Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. Praha.

Široký, R. 1996: Záchranný a zjišťovací archeologický výzkum na hradě Velharticích v létě 1996 – předběžná investorská zpráva č. j. 167/96 ZČM v Plzni.

MITTELALTERLICHE ENTWICKLUNGSETAPPEN DER BURG VELHARTICE

Aus der anfänglichen, laut dendrochronologischer Datierung wohl um die Wende der 1280-er und 1290-er Jahre entstandenen Gestalt der Burg Velhartice (Bez. Klatovy [Klattau], Pilsner Kreis), des Familiensitzes Herren von Velhartitz, registriert man den ausgedehnten, in der Felsspornlage situerten länglich dreieckigen, über 90 m langen und max. über 30 m breiten Burgkern. Typologisch zählt die Anlage zu den sogen. Burgen mit der Mantelmauer. Von der Begründung der Wahl bereits dieser Lösung in der Lokalität lasse sich bei gegenwärtigen Kenntnissen nur spekulieren. Die Randbebauung mit dem wesentlichen Anteil von Holzlehmkonstruktionen befand sich am östlichen Ringmauerabschnitt, die Lage an der langen westlichen Front ist nicht bekannt und die Verbauung im Kontakt mit der Ringmauer in der nördlichen Stirnpartie lässt sich kaum voraussetzen. Der Zugang führte in die nordöstliche Partie, an deren Rand in seiner Spur ein Relikt nach einer massiven, wohl mit der Anlage des Eingangs zusammenhängenden Baukonstruktion steht. Die Untersuchung des weiteren Verlaufs der östlichen Ringmauer nordwärts ist die Sache der Archäologie, sollte eine solche Möglichkeit vorhanden sein. Die bisherigen Sondierungen im nördlichen Zwinger präzisieren nicht die Bauzeit des stehenden Zwingermauerabschnitts und zeigten, dass der Zusammenhang dieser Mauer mit der event. Fortsetzung der östlichen Ringmauer durch das Verschwinden der wohl mit der Destruktion des östlichen Teils des sogen. Paradieshauses zusammenhängenden Schichten beeinträchtigt worden war. Das Vorhanden einer Vorburg und ihre mögliche Lage sind nicht für jene Zeitperiode belegt.

Wohl kurz vor der Mitte der 1330-er Jahre (1331-1333d) erfolgte ein Versuch den militärischen Wert hinsichtlich der Verteidigung der passiven Wehrmauer an der Stirn des Burgkerns zu erhöhen. Ihre Mauerkrone wurde im nordwestlichen Abschnitt mit einem gemauerten Pfeiler erhöht, auf dessen Scheitel eine Sattelbastei gesetzt wurde. Mit Rücksicht zur Geländegestaltung vor der Burgkernstirn ist die Lage der Bastei in dem Fall berechtigt, sollte sie eine spezielle Aufgabe erfüllen. Die möge im Zudecken der Fläche vor dem Eingang zum Burgkern und in den Raum vor seiner westlichen Flanke bestanden haben, wo in den späteren Perioden die Entwicklung des wirtschaftlichen Teils der Burganlage belegt ist. Es lässt sich vermuten, dass es schon in der behandelten Zeit in dieser Position eine Vorburg gab. Archäologisch wurde ihr Vorhanden bislang noch nicht bewiesen. Die archäologischen Erkenntnisse zeigen, der Eingang in die Burganlage würde in die gegenwärtige Lage später um die Mitte des 14. Jahrhunderts versetzt, auch in Übereinstimmung mit der Datierung der gesamten Reorganisierung der Burganlage (1352d). Es scheint somit, dass die Errichtung einer Sattelbastei eine Zwischenstufe in der Bauentwicklung der Burg darstellte, zu der sich hypothetisch das Vorhanden einer Vorburg westlich unterhalb der Burg hätte knüpfen mögen, wobei der Burgkerneingang in der älteren Lage an der Nordostseite blieb.

In der Mitte des 14. Jahrhunderts verschwand die Randbebauung an der östlichen Ringmauer. Sicherlich weiß man das von der nördlichen Partie, die Lage an der Südseite ist nicht klar. Die Ringmauer an der nördlichen Stirn diente als Unterbau für die Umfassungsmauer eines neuen Palas – des Paradieshauses (1352d), bei dessen Bau man mit der Verbindung über eine große Brücke in den parallel entstehenden „Putna“ („Butte“) genannten Donjon rechnete. Spätestens im Zusammenhang mit jenen Bauten definiert man die sogen. vordere Burg, wohl schon mit dem heutigen Graben und der näher unbekannten Umwehrung umfassen. Der nordöstliche Burgkerneingang wurde aufgehoben und in die heutige Lage versetzt, in die heutige Trasse über die vordere Burg und nordwestlich unterhalb der Burgkernstirn; sie überschritt den Halsgraben über eine Zweibogen-Steinbrücke und führte zu einem mit der Zugbrücke versehenen Kulissentor. Das Tor war wohl in der verlängerten Zwingermauer errichtet, deren weiterer Teil vielleicht die erwähnte Vorburg schützte. Der Weg führte zum nächsten Ringmauertor in den Burgkern fort. Der Charakter der Umgestaltung der Burg zeigt Parallelen zum Bau von Karlstein, und zwar nicht nur in der Gesamtkonzeption, sondern auch in der Gestaltung des Palas – des Paradieshauses, in dem man aus der Verbindungstechnischen Hinsicht eine linear orientierte Appartement-Wohnung sieht.

Wohl zeitlich zu diesen Änderungen geknüpft oder später in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts erfolgte auch der Umbau des sogen. südlichen Palas. Von seiner damaligen Gestalt kennt man Fragmente, die

aber nicht zur Bildung einer genaueren Vorstellung von seiner inneren Anlage genügen. An seine wohl schon früher festgesetzte nördliche Stirn wurde in der Ecke an der östlichen Ringmauer ein Zubau errichtet und der ganze Bau wurde im Gegensatz zu seinem Zustand in den Anfängen der Burg erhöht, wobei die wertvolleren Räume sich in diesem erhöhten Teil befanden. Die Verbindung zu ihnen vermittelte ein Raum im Obergeschoss des Zubaus mit dem Eingang von außen an der östlichen Ringmauer. Den Zugang ermöglichte wohl eher als der vermeintliche Wehrgang eine (ebenfalls vermeintliche) in kleinem Abstand von der Nordstirn des Zubaus errichtete, möglicherweise mit ihm im oberen Podest mittels kleiner Brücke verbundene Treppe vom Hofraum. Weiterhin weiß man nichts von der Ausnutzung der Burgkernfläche an der westlichen Umfassungsmauer. Die Burg umfasste in dieser Etappe ein Paar von Palas (den südlichen und das Paradieshaus), immerhin gibt es Frage, ob sie in ihrer Gestalt nach dem beschriebenen Umbau einfach unter die in jener Zeit modischen sowie oft frequentierten sogen. Zweipalasburgen gezählt werden könnte, wie es die bisherige Literatur machte. Dem widersteht hauptsächlich die mit der Entwicklung der Verbauung in die sogen. vordere Burg mit der großen Brücke und dem Donjon (Putna) verknüpfte Anlage des Paradieshauses. Der Wirklichkeit näher scheint die Ansicht zu sein, dass die Gestaltung der Burg in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts mehrere Inspirationsquellen beeinflusst hatten, wobei es nicht klar ist, ob sich darin verschiedene Ansichten der Brüder von Velhartitz widerspiegeln, besonders jene des Bušek d. J. (†1371) und des Johann († zwischen 1387 und 1390).

Das Wirken der Spätgotik im Burgkern war wohl umfangreich, gehört aber zu den am wenigsten erkannten Perioden. Man überlegt vom Zubau auf dem Paradieshaus, der südliche Palas wurde wohl gewölbt (erhaltene untere Geschosse) und um den Nordtrakt erweitert. Von der Bedeutung der spätgotischen Etappe sagen die Funde der Baudetails aus, unter denen man die Terrakotta-Gewölberippe erwähnen soll. Die Konstruktion, zu der sie angehört hat, oder der bestimmte Innenraum lassen sich nicht im erhaltenen Bau lokalisieren. In der erwähnten Periode verstärkte man die Verteidigungsfähigkeit der Burg durch Reorganisieren der Außenbefestigung den Grundsätzen der Flankierung und Verwendung der Feuerwaffen gemäß, und das Wirtschaftszubehör hat sich wohl weiterentwickelt, sollte man das Datum des Sommerfällens 1471d aus der Holzprobe aus der Brauerei mit ihrem Ausbau verbinden können. Von bisherigen Erkenntnissen von diesem Bau widersteht solcher Vermutung nichts. Aus den Wasserbeförderungsansprüchen der Brauerei kommt eine Möglichkeit heraus, dass die vermeintliche Wasserleitung aus dem Tal schon in dieser Phase errichtet wurde. Die äußere Befestigung scheint ihre Trasse respektiert zu haben. Mit Rücksicht zur erfolgten archäologischen Sondierung kommt es heraus, dass die Befestigung gegen das Brauereigebäude stratigrafisch später, bzw. zeitgenössisch ist. Soll man sich auf das erwähnte Jahr 1471 verlassen, hätte das bedeutet, der angehörige Wehrmauerabschnitt wäre nicht vor diesem Jahr entstanden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Velhartice (Bez. Klatovy, Pilsner Kreis), Burg. Ansicht von Südwesten. Foto J. Anderle, 2009. Von links nach rechts: Tor der sogen. Vorderburg, Donjon Putna (Butte), große Brücke, Paradieshaus, Huerta-Flügel, sogen. südlicher Palas, darunter im Vordergrund Mälzerei und Brauerei.

Abb. 2: Velhartice, Burg, gesamter Grundriss (Schema vom Erdgeschoss der Objekte; in der Darstellung sind nicht alle Öffnungen des gegebenen Niveaus ausgezeichnet). Laut Aufnahme von Cibulka (1965) ergänzt und analysiert von J. Anderle, 2009. 1 – sogen. südlicher Palas, 2 – Huerta-Flügel, 3 – Paradieshaus, 4 – Donjon Putna, 5 – Mälzerei und Brauerei, 6 – vermeintliche Weinbrennerei, 7 – Eingang bis Mitte d. 14. Jh., 8 – Eingang nach der Mitte d. 14. Jh. Konstruktionen: grau – Anfangsetappe ab Wende der 80-er und 90-er Jahre d. 13. Jh., rot – 1352 bis 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts, violett – spätgotisch ohne Auszeichnung der Etappen. Hellerer Ton – hypothetischer Mauerverlauf, Schraffierung – ungewisse Bestimmung. Mit dicken Achsen bei der spätgotischen Befestigung (ohne Rücksicht zum Geschoss) Hauptrichtungen der Schießscharten mit der lichten Breite ca. 20 cm und mehr verdeutlicht. Sonstige Handfeuerwaffen- oder Hakenbüchsen-scharten im Plan nicht eingetragen.

Abb. 3: Velhartice, Burg. Ansicht von Osten. Laut Aufnahme von Cibulka (1965) ergänzt und bearbeitet von J. Anderle, 2009). Mit Farben der ermit-

telte Ausmaß der Konstruktionen aus der Anfangsetappe vom Burgausbau (ab Wende der 80-er und 90-er Jahre d. 13. Jh.) ausdrucksvoller gemacht. Abb. 4: Altar von Velhartitz, Südwestböhmen, 1490-er Jahre, polychromiertes Relief, ursprünglich in der Kirche der Geburt Mariä in Velhartice, gestiftet wohl von Vilém v. Riesenberg. Linker Flügel, Detail der unteren Tafel. Zeichnerische Wiedergabe J. Anderle.

Abb. 5: Velhartice, Burg. Sogen. südlicher Palas, Ostwand. Unterschiedliche Gestalt und Höhe der Fenster im linken und rechten Teil der ältesten Ringmauerbauetappe; links oben im nachträglichen Aufbau wohl aus der 2. H. 14. Jh. durchlaufend gekantetes Gewände eines kleinen Fensters. Foto J. Anderle, 2009.

Abb. 6: Velhartice, Burg. Blick zum Paradieshaus von Nordwesten, wohl gegen 1900. Foto aus dem Archiv der Burgverwaltung. An der Mauer des Paradieshauses rechts von der Brücke die sinkende Mauerkrone der ältesten Wehrmauer aus dem Ende des 13. Jahrhunderts deutlich, daran mit vertikalen Fugen beschränkter Pfeiler für die Sattelbastei, wovon 4 Träger mit Abdrücken nach ihren Schrägstreben erhalten.

Abb. 7: Velhartice, Burg. Blick vom Donjon Putna zum Paradieshaus, Zustand vor der letzten Restaurierung, 1980-er Jahre. Archiv NPÚ (Nationales Denkmalinstitut) Pilsen.

Abb. 8: Velhartice, Burg. Paradieshausinneres, Westwand mit dem Sattelbasteipfeiler. Pfeile zeigen zu den Abdrücken nach Schrägstreben, im oberen Ausschnitt der nachträglich abgesägte Sattelbasteiträger mit Zapfenloch und Holznagel (der Vierte von links). Fotos J. Anderle 2008, 2009.

Abb. 9: Velhartice, Burg. Paradieshaus, Hof: (Süd-)wand, gegen 1900. Foto aus dem Archiv der Burgverwaltung, Reproaufnahme J. Anderle, 2009. In der der Arkade des Huerta-Flügels entsprechenden Höhe erhaltener Innenraumputz, teilweise auch im folgenden Geschoss um den nachträglich errichteten Eingang ins Paradieshaus herum.

Abb. 10: Velhartice, Burg. Paradieshaus, Hof: (Süd-)wand, gegenwärtiger Zustand nach der letzten Instandsetzung. Foto J. Anderle, 2008.

Abb. 11: Velhartice, Burg. Steinmetzdetails: 1 – sogen. südlicher Palas, sekundär wiederhergestelltes kleines Portal romanischer Art; 2 – Paradieshaus, 2. Obergeschoss, Zwillingfenster; 3 – Zubau an der ehemaligen nördlichen Stirn des sogen. südlichen Palas, kleines Fenster im Erdgeschoss; 4 – Paradieshaus, Eingangsportal aus dem Arkadengang des Huerta-Flügels, wohl vom ursprünglichen Paradieshauseingang in der Nische am Ostrand seiner Südmauer übertragen; 5 – Zubau an der ehemaligen nördlichen Stirn des sogen. südlichen Palas, Portal in der westlichen Mauer im Erdgeschoss; 6 – sogen. südlicher Palas, Untergeschoss, sekundär verwendetes Portal. Zeichnung J. Anderle, 1998.

Abb. 12: Velhartice, Burg. Paradieshaus. Laut Aufnahme von Cibulka (1965) ergänzt und analysiert von J. Anderle, 2009.

Abb. 13: Velhartice, Burg. Paradieshaus, Ansicht von Osten, Zustand 1984. Archiv NPÚ Pilsen.

Abb. 14: Velhartice, Burg. Paradieshaus, südliche Mauer mit Kaminen im 2. und 3. Obergeschoss, Zustand 1993. Archiv NPÚ Pilsen.

Abb. 15: Velhartice, Burg. Donjon Putna. Laut Aufnahme von Cibulka (1965) ergänzt und analysiert von J. Anderle, 2009.

Abb. 16: Velhartice, Burg. Donjon Putna von Nordwesten, Zustand 1985. Archiv NPÚ Pilsen.

Abb. 17: Velhartice, Burg. Donjon Putna von Südwesten. Foto J. Anderle,

2008.

Abb. 18: Velhartice, Burg. Donjon Putna, Eingang von der großen Brücke, im oberen Ausschnitt Rolle des Hebemechanismus der kleinen Brücke im äußeren Mauerhaupt, im Ausschnitt unten Bretter der Scheide mit Lager für die Achse der Rolle im inneren Mauerhaupt des Donjons. Foto J. Anderle, 1998.

Abb. 19: Velhartice, Burg. Zubau an der nördlichen Stirn des sogen. südlichen Palas, Erdgeschoss, Fenster in der westlichen Mauer mit Spuren nach einem hölzernen „Gitter“. Foto J. Anderle, 2006.

Abb. 20: Velhartice, Burg. Sogen. vordere Burg, spätgotische Befestigung. Foto J. Anderle, 2009.

Abb. 21: Velhartice, Burg. Zwingermauer vor dem Paradieshaus, Blick vom Burginneren in die Schießscharte, Foto J. Anderle 2005.

Abb. 22: Velhartice, Burg. Zwingermauer vor dem Paradieshaus. Ausgrabung von E. Kamenická am Mauerfuß bei der westlicheren der Schießscharten. Foto J. Anderle 2005.

Abb. 23: Velhartice, Burg. Hakenbüschenscharte in der Wehrmauer südlich vom westlichen runden Mauerturm. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 24: Velhartice, Burg. Erstes Burgtor, Sitzbank und vermeintliche Relikte nach der Aufstellung der Zugbrückenhebewelle. 1 – eingemauerte Kanthölzer. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 25: Velhartice, Burg. Erstes Burgtor und nördlicher Abschnitt der spätgotischen Befestigung der sogen. vorderen Burg. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 26: Velhartice, Burg. Westlicher runder Mauerturm, Schießschartenische im Erdgeschoss mit einer Lüftungsöffnung. Im Vordergrund Sammlung der Steingeschosse. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 27: Velhartice, Burg. Westlicher runder Mauerturm, Schießscharte im Erdgeschoss, der Nische aus der Abb. 26 angehörig, Ansicht von Süden. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 28: Velhartice, Burg. Nördlicher runder Mauerturm der spätgotischen Befestigung, Blick zum ersten Burgtor. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 29: Velhartice, Burg. Nördlicher Abschnitt der Befestigung der sogen. vorderen Burg, darüber Donjon Putna, im Hintergrund Paradieshaus. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 30: Velhartice, Burg. Dreieckiger Mauerturm der späteren Phase der spätgotischen westlichen Befestigung, Berührung mit der älteren Wehrmauerphase, Ansicht von Nordwesten. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 31: Velhartice, Burg. Dreieckiger Mauerturm der späteren Phase der spätgotischen westlichen Befestigung, Ansicht von Süden. Foto J. Anderle 2009.

Abb. 32: Velhartice, Burg. Mälzerei und Brauerei vor den neuzeitlichen Änderungen laut Dokumentation von Cibulka, 1965-1966. Korrigiert, ergänzt von J. Anderle 2009. Erdgeschossgrundriss und Querschnitte. 1 – Tenne, N – Lage des Quellstocks; 2 – Raum der vermeintlichen Darre; 3 – vermeintliches Sudhaus; 4 – Gärkeller.

Abb. 33: Velhartice, Burg. Mälzerei und Brauerei, Ansicht von Westen aus dem Ostružná-Tal. Pfeil zeigt die Ausmündung des Wasserleitungsstollens (Foto J. Anderle, 2009).

Abb. 34: Velhartice, Felssporn der Burg, Südwestseite, Wasserleitungsstollen in der Ansicht von unten zu (Foto J. Anderle, 2009).

Abb. 35: Toruń (Thorn, Polen), Verbindung der Burg mit dem Danzker/Aborturm (rechts). Der aufgenommene Teil der Brücke bildet ein Bruchstück ihrer Gesamtlänge ab. Foto Pko 2005, Quelle self-made photo, Wikipedia.

(Übersetzung J. Noll)